

Tabâtabâi'nin Sünnî Müfessir Görüşlerini ve Muhammed Abduh-Reşit Rıza'nın Bazı Görüşlerini Ele Alış Biçimi

Tabatabai's Sunni Expressionist Views, The Way Muhammed Abduh and Reşit Reza Handled Their Views

Öz

Bir müfessirin tefsirinde başvurduğu kaynakların bilinmesi kendisinden önceki âlimlerden, çağdaşlarından etkilenme düzeyini, özgün düşüncelerini tesbit etme ve müfessirin ilmi şahsiyetini ortaya koyma açısından önemlidir. Tabâtabâi, hem Şii hem de Sünnî kaynaklara hâkimiyeti, sıklıkla Sünnî kaynakları kullanması, bu kaynakları tenkit etmesi, Şia akidelerini Sünnî görüşlerle delillendirmesi ile diğer Şii müfessirlere ayrılır. Sıklıkla Taberî, Râzî, Zemahşerî, Şevkânî, İbn Kesîr'in tefsirlerine başvurur. Süyûtî'nin *ed-Dürri'l-mensûr fi't-tefsiri'l-me'sûr* isimli tefsiri ana kaynaklarındandır. *Buhârî, Müslim, Nesâî, Muvatta'a* da müracaat eder. Tabâtabâi, Sünnî âlimleri, müfessirleri genellikle ölçülü bir şekilde tenkit eder, her halukarda kendi mezhebî görüşlerini savunur. O, 'ictimâî tefsir ekolü'nün, Muhammed Abduh ve talebesi Reşit Rıza'nın etkisinde kalır, Kur'an'ın hidayet rehberi olduğunu savunur. Ancak muasır olan *el-Menâr* tefsiri yazarları Abduh ve Reşit Rıza'yı Ehl-i Sünnet ile Şia arasındaki tartışmalı konuları etraflıca ele almaları, Şia'yı eleştirmeleri dolayısıyla sıkça tenkit eder, bazen de tenkidin dozunu arttırır. *el-Mizân* tefsiri'nde müfessirin temel çıkış noktası, İsnâ Aşeriyye'nin inanç esasları olmakta, ahkâm ayetlerini mezhebî akidelerine göre tefsir etmektedir. Bazı ayetleri Ehl-i Beyt, imamet/hilafet ve Hz. Ali ile alakalandırmakta, mut'ayı, abdestte ayakların meshini savunmaktadır. Müfessir, Akaid konuları haricinde modern, akılcı, bilimsel, özgün fikirler ortaya koymuş, felsefeyi yorumlarıyla geliştirmiş, İslâmî ve modern ilimlere katkılar yapmıştır. Bu makalede, Tabâtabâi'nin başvurduğu Sünnî kaynaklar, başvuru biçimi, üslubu, gayesi, etkilenme düzeyi, ne gibi sonuçlara ulaştığı birçok örnekle ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Makale, müfessirin kullandığı bu kaynakları isim isim zikretmesi, bunlara başvururken izlediği yöntemi ve ulaştığı sonuçları geniş kapsamlı ele alması hasebiyle önemlidir. Çalışmada tahlil-terkip yöntemine başvurulmuş, analiz ve sentezler yapılmıştır. Müfessirin Sünnî görüşleri ele alış biçimi ortaya koyulurken genellikle tefsirine başvurulmuştur.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Tabâtabâi, Şii, Sünnî âlimler, Muhammed Abduh, Reşit Rıza.

Abstract

The knowledge of the sources a commentator (mufassir) uses in their exegesis (tafsir) is crucial for determining the level of influence from previous scholars and contemporaries, identifying original thoughts, and revealing the scholarly personality of the commentator. Tabatabai distinguishes himself from other Shi'i commentators through his mastery of both Shi'i and Sunni sources, frequently referencing Sunni sources, critiquing them, and substantiating Shi'a beliefs with Sunni views. He often refers to the tafsirs of Tabari, Razi, Zamakhshari, Shawkani, and Ibn Kathir. Al-Suyuti's "ad-Durr al-Manthur fi't-Tafsir al-Ma'thur" is one of his main sources. He also consults Bukhari, Muslim, Nasa'i, and Muwatta. Tabatabai typically criticizes Sunni scholars and commentators in a measured way, always defending his sectarian views. He is influenced by the 'societal exegesis school', under the influence of Muhammad Abduh and his student Rashid Rida, advocating the Quran as a guide to enlightenment. However, he frequently criticizes Abduh and Rashid Rida, authors of the contemporary "al-Manar" tafsir, for their extensive treatment of controversial issues between Sunnis and Shi'as and their criticism of Shi'a, occasionally intensifying his critique. In his "al-Mizan" tafsir, the primary focus of the commentator is the doctrinal principles of the Twelver Shi'a (Ithna Ashariyya), interpreting verses of law according to his sectarian beliefs. He associates some verses with the Ahl al-Bayt, imamate/caliphate, and Ali, and advocates for practices like mut'ah and wiping over the feet in ablution. Aside from theological subjects, the commentator presents modern, rational, scientific, and original ideas, advancing philosophy with his interpretations and contributing to Islamic and modern sciences. This article aims to thoroughly present Tabatabai's use of Sunni sources, his approach, style, purpose, level of influence, and the outcomes achieved with numerous examples. The article is significant for detailing the sources he used, his methodology, and the conclusions he reached. The study employs analysis-synthesis methods, focusing primarily on his tafsir to illustrate his approach to Sunni views.

Keywords: Tefsir, Tabâtabâi, Shiite, Sunni Scholars, Muhammad Abduh, Reşit Rıza.

Hatice Erkoç

Doktora, Van İl Millî Eğitim Müdürlüğü, Van, Türkiye/Phd, Van Directorate of National Education
hatice-erkoc@hotmail.com
https://orcid.org/0000-0003-0803-1656
https://ror.org/00jga9g46

Makale Türü-Article Type: Araştırma
Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Received: 01.02.2023
Kabul Tarihi/Accepted: 02.11.2023
Yayın Tarihi/Date Published: 31.12.2023

Atf/Cite as: Erkoç, H. (2023). Tabâtabâi'nin sünnî müfessir görüşlerini ve Muhammed Abduh-Reşit Rıza'nın bazı görüşlerini ele alış biçimi. *Turkish Academic Research Review*, 8 (4), 1515-1543.

Değerlendirme/Peer-Review: Ön İnceleme: İç Hakem (Editörler). İçerik İnceleme: İki Dış Hakem/Çift taraflı körleme. Single anonymized-One internal (Editorial Board). Double anonymized-Two external.

Benzerlik Taraması/Plagiarism Checks: Yapıldı-Turnitin/Yes-Turnitin.

Yayıncı/Published: Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Turkey.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. Hatice Erkoç

Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / The author(s) has no conflict of interest to declare.

Finansman/Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. / The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Etik Bildirim/Complaints:

turkisharr@gmail.com

Telif Hakkı & Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.

Giriş

Allâme Seyyid Muhammed Hüseyin Tabâtabâî (1904-1981) İran bilim ve kültür havzasında yetişmiş, İsnâ Aşeriyye mezhebine mensup Şîî bir âlimdir. Dînî ilimlerin yanı sıra matematik, astronomi, ilm-i felek, felsefe, yüzey-uzay geometrisi ve çıkarsamalı cebir alanlarında da eğitim almıştır. Bu ilimlerin birçoğunun yöntemsel yaklaşımlarını ve kavramlarını tefsirinde kullanmıştır. Tefsirinde on dört asırlık Şîa geleneği ile İslâmî bilimler ve modern bilimlere; kelâm, fıkıh, tasavvuf vb. ile felsefe, tarih, psikoloji, sosyolojiyi bir araya getirmeye muvaffak olmuş, farklı düşünce ve yaklaşımlar arasında köprüler kurabilmiştir.

“Tabâtabâî müfessir olmasının yanı sıra, ‘Aşkın Hikmet Okulu’na (Molla Sadra (v. 1050/1641) tarafından XVII. asırda temelleri atılan felsefî bir sistemdir) mensup Müslüman bir filozoftur. Önemli felsefî eserler yazmış, durağanlaşan İslâm düşünce ve felsefe tarihini hareketlendirmiştir. Geleneksel ilimleri okutmakla meşhur Kum medreselerinde tefsir, kelâm, felsefe, mantık gibi ilimlerin okutulmasını sağlayarak medreselerin eğitim sisteminde köklü bir reform yapmış, geleneksel ilimlerle modern ilimleri meczetmiştir. Tabâtabâî, Fransız müsteşrik Prof. Henri Eugénie Corbin (v. 1978) talebesi Seyyid Hüseyin Nasr, âlim ve bilginlerin katıldığı yüksek seviyeli felsefî toplantılar düzenlemiştir.” (Erkoç, 2021: 157-183; Erkoç, 2020: 1-12; Erkoç, 2020: xiii-xiv)

el-Mîzân, kendisine has özellikleri bulunan özgün bir eserdir. *el-Mîzân*, bilimsel, sosyolojik, felsefî, tarihî, ahlâkî, tasavvufî ve ansiklopedik bir tefsirdir. *el-Mîzân*'ın en önemli özelliği Kur'ân'ı Kur'ân ile tefsir etmesidir. *el-Mîzân*'da İmâmiyye-İsnâ Aşeriyye inanç esaslarını savunan Tabâtabâî, tefsirinde bazı âyetleri özellikle de mübhem âyetleri siyak-sibakından kopararak Ehl-i Beyt, Hz. Ali (v. 40/661), imamet ile alakalandırır, akidesini Kur'ân'a onaylatma yoluna gider. Tabâtabâî, üretken bir alimdir, elliye yakın eser yazmıştır. (Erkoç, 2020: 38-40) Türkiye'de Tabâtabâî ile ilgili araştırmalar da yapılmıştır. (Erkoç, 2021: 157-183)

1. *el-Mîzân*'ın Sünnî Kaynakları

Şîî müfessir Tabâtabâî hem Şîî kaynaklara hem de Sünnî kaynaklara müracaat eder. Tabâtabâî, birçok Sünnî tefsir, hadis, tarih ve lugat kaynaklarına başvurmuştur. Bunlar aşağıda sıralanmıştır.

1. 1. Tefsir

“Ebu İshak Ahmed b. İbrahim Sa'lebî (v. 427), *el-Arâisü fi kısas-ı l-enbiya*, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî (v. 310/922), *Camîu'l-beyân an te'vil-i âyi'l-Kur'ân*, Ebu Abdullah el-Kurtubî (v. 671), *el-Camîu li ehkâmî'l-Kur'ân*, Celeleddin Abdurrahman b. Ebu Bekir es-Süyûtî (v. 911). *ed-Dürü'l-mensûr fi t-tefsîri'l-me'sûr* (I-XVI). Ebu Bekir Ahmed b. Ali er-Razi Cessâs (v. 376), *Ehkâmü'l-Kur'ân*, Nasıruddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed b. Ali el-Beydâvî (v. 791), *Envâru't-tenzîl ve esrâru't te'vil* (I-V). Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî (v. 1250), *Fethu'l-kadîr* (I-V). Ebu's-Suud el-Amidî, Muhammed b. Muhammed (v. 951), *İrşâdü'l-aklı's-selîm ilâ mezâye'l-Kur'ân'il-Kerîm* (I-IX). Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî (v. 538/1143), *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve uyûnü'l-ekâvil fi vücühü't-te'vil* (I-IV). Fahreddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. Hüseyin b. Hasen b. Ali Râzî (v. 606/1209), *Mefâtihu'l-ğayb (et-Tefsîru'l-kebîr)* (I-XXXII). Ebi'l-Fadl Şihabüddin es-Seyyid Mahmud el-Âlûsî (v. 1270), *Rûhu'l-meânî tefsîru'l-Kur'ân'il-azîm ve's-seb'ul-mesânî* (I-VI). Alaeddin Ali b. Muhammed b. İbrahim (v. 741), *et-Te'vilü li mealimi't-tenzîl* (el-Hâzin). İbn Kesîr Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer (v. 774/1372), *Tefsîr-u Kur'ân-il-azîm* (I-IV). Şeyh Tantâvî Cevherî (v. 1940), *el-*

Cevâhiru fi tefsîri'l-Kur'ân. Reşit Rıza (v. 1935), *Tefsîru'l-Kur'ân'il-hakîm (Tefsîr-u menâr)* (I-XII).” (Tabâtabâî, 1997; el-Evsî, 1985, 57-90; Habibov, 2007: 1-280; Tayeh, 2017; Erkoç, 2020: 88-91)

1. 2. Hadis

“İbnü'l-Esir eş-Şafîî, *Camiu'l-usûl li ehâdisi'r-rasûl*. İmam Malik (v. 179), *Muvatta'*. İmam Buhârî (v. 256), *Sahihu'l-buhârî*. Müslim (v. 261), *Sahih-ı müslim*. Ebu Davud (v. 275), *Sünen-i Ebu Davud*. Nesâî (v. 303), *Sünenü'n-nesâî*. Tirmizî (v. 279), *Sünenü't-tirmizî*. Beyhakî (v. 458/1066), *ed-delâil*. İbn Hacer el Askalanî (v. 1449), *Fethu'l-bâri fi şerhu sahihu'l-buhârî*. Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmail Nühas (v. 338), *en-Nâsîh ve'l-mensûh*. Ebu Abdullah Muhammed en-Neysaburî (v. 405), *Müstedrekü'l-hâkim*. Ebu Nüaym el-İsfehânî (v. 430), *Hilyetü'l-evliyâ*. Beyhakî (v. 458), *Sünenü'l-beyhakî*. İbn Abdü'l-Ber el-Malikî el-Kurtubî, *el-İstîab fi ma'rifeti'l-eshâb*. Ahmed b. Hanbel (v. 855), *el-Müsned*. Zemahşerî (v. 538), *Rabiu'l-ibrâr*. Şeyh Şehid Ebu Ali Muhammed en-Neysaburî, *Ravdatü'l-vaizîn ve besiratü'l-müteazzîn*. Beyhakî, *Şe'bü'l-iman*. İbn Arabî el-Mearifî el-Endülisî el-Malikî (v. 1148), *Şerhu'l-camiu's-sahîh li't-tirmizî*. İbn Hacer el-Askalanî, *Tehzîbü't-tehzîb*. İbn Kayyim el-Cevzî (v. 1350), *Zâdü'l-meâd*. Hafız Zehebî (v. 748), *Mizânü'l-i'tidal fi nekdi'r-ricâl*. İbn Hacer el-Askalanî, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*. Celalüddin es-Süyûtî (v. 911), *Cem'ul-cevâmi'*.” (Erkoç, 2020: 91-94)

1. 3. Tarih

“Ebu Muhammed Abdülmelik el-Mearifî (v. 213), *Sîratü ibn hişam*. Ebu Basîr, *Kasas'ul-enbiya*. Muhammed b. Umer b. Vakîd Vakîdî (v. 207), *el-Meğazî*. Ahmed b. Ebu Yakub (v. 259), *Tarihu'l-ya'kubî*. Ebu Cafer Muhammed b. İbn Cerir et-Taberî (v. 310), *Tarihu't-taberî*. Muhammed b. Ahmed el-Mâlikî Ebu Rayhan el-Beyrunî (Birûnî) (v. 440), *Tehkîku ma li'l-hindi min mekuletin mekbuletin fi'l-akli ev merzule*. Ali b. Huseyn Mesûdî (v. 345), *Mürücü'z-zeheb*. Muhammed b. Abdü'l-Kerîm eş-Şehristânî (v. 548), *el-Milel ve'n-nihal*. Ebu Muzaffer Yusuf İbn Cevzî (v. 654), *Mir'atü'z-zeman fi tarihi'l-e'yan*. Hafız Ebu'l-Fida' İsmail b. Kesîr (v. 774), *el-Bidaye ve'n-nihaye*. Muhammed b. Mahmud el-Âmilî, *Nefâisü'l-fünun fi araisi'l-uyun*. Ali b. İbrahim b. Ahmed b. Ali b. Umer el-Halebî el-Kahirî eş-Şafîî (v. 1044), *es-Sîratü'l-halebiyye*. Doktor Abdurrahman el-Kiyalî, *Şeriat-ü hammurabî*.” (el-Evsî, 1985: 57-90)

1. 4. Lugat

“İsmail b. Hammad el-Cevherî (v. 396), *es-Sihâh*. Rağîb el-İsfehânî (v. 502/1108), *Mu'cem-ü müfredat-i elfazı'l-Kur'ân*. İbn Manzur el-Mısırî (v. 735), *Lisanü'l-arab*. Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Mükarri el-Feyumî (v. 770), *el-Misbâhu'l-münîr*. Muhammed b. Yakub el-Firûzâbâdî (v. 817), *el-Kamüsü'l-muhit*. es-Süyûtî, *el-Mezheru fi ulmi'l-lügâ*.” (el-Evsî, 1985: 57-90)

1. 5. Mukaddes Kitaplar

“Müfessir, Kur'ân ayetleriyle karşılaştırmak için kutsal kitaplardan da alıntılar yapar. *İncil*. Mecusilerin kutsal kitabı *Osta*. *Tevrat*. Rumların kitabı *es-Süvat*. *Kamusu'l-Kitabi'l-Mukaddes*. *Mezâmir-u Davud*. Brahmanların kitabı *Vedalar*.”

1. 6. Genel Kaynaklar

“İmam eş-Şafîî (v. 204), *el-Ümm*. İbn Rüşd (v. 595), *Bidayetü'l-müctehid*, el-Büstânî, *Dâiratü'l-mearif*. el-Cürcanî Abdü'l-Kâhir (v. 1078), *Delailü'l-i'caz*. İbn Arabî es-Sufî (Muhyiddin) (v. 638), *ed-Dürü'l-mektûm*. Ebu Hamid el-Gazzâlî (v. 1111), *İhyaü ulumi'd-din*. Mes'ûdî (v. 345/956), *İsbat'ül-vasıyyet*. Süyûtî (v. 911), *el-*

İtkanü fi ulumi'l-Kur'ân. Birûnî, Kitabü't-tehkîk ma lil hind min makulet. Rağîb el-İsfehani, Mühâdaratü'l-üdeba ve mühaveratü'ş-şuara. Râzî, es-Sirru'l-mektûm fi muhatabeti'ş-şemsi ve'l-kameri ve'n-nücum. Ahmed Emin, Fecru'l-İslâm. "Tabâtabâî, *el-Mizan*'da felsefî söz ve görüşleri de ele alır. Eflâtun, İbn Sîna, Şirazî, Gazzâlî, İbn Teymiyye, Şehristânî'nin görüşlerine yer verir, gerekirse tenkit eder. Zamanının dergi ve gazetelerine de zaman zaman başvurur." (el-Evsî, 1985: 57-90; Habibov, 2007: 1-280; Tayeh, 2017)

2. Sünnî Âlimlerin Görüşlerini Ele Alışı

Bu bölümde Tabâtabâî'nin Şîa ile Ehl-i Sünnet arasındaki tartışmalı hususlarda Sünnî âlimlerin görüşlerini ele alış biçimine, onları tenkidine, bir kısmının görüşünü onayına değineceğiz.

Tabâtabâî 'ictimâî tefsir ekolü'nün, Abdur (v. 1905) ve talebesi Reşit Rıza'nın etkisinde kalmıştır. Kur'ân'ın insanın hidayeti için gönderilmesini, toplumsal konuları ön plana çıkarmış, İslâm aleminin karşılaştığı sorunların çözümünü, zamana ve dinin özüne uygun olarak Kur'ân ve sünnetin yeniden yorumlanmasında görmüş, Şîi dünyasında da bu akıma önderlik etmiştir. (Erkoç, 2020:132-133) Tabâtabâî, *el-Menâr* sahibi olarak isimlendirdiği, Şîa düşüncesini eleştiren ve çağdaşı olan bu iki ismi birçok konuda tenkit etmiştir. Sünnîlerle tartışmalı pek çok konuda her iki müfessirin görüşlerini ele alışına da değinilecektir.

2. 1. Sünnî Âlimlerin Görüşünü Tenkidi

2. 1. 1. Hz. İbrahim'in Oğlu İshak'ın Kurban Edildiğini Savunan Taberî'yi Tenkidi

Taberî tarihinde Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmekle imtihan edildiğini, ancak selef alimlerinin bu oğulun İsmail mi İshak mı olduğu konusunda ihtilafa düştüklerini belirtir. Ona göre o oğul İshak'tır. Bu oğulun İshak olduğu ile ilgili birçok rivayet nakleder. İsmail olduğu ile ilgili rivayetleri de nakleder. "*Kurban edilmek istenen çocuk İshak'tır*" rivayetlerinin diğerlerine göre daha açık olarak delillendirildiğini söyler. (Taberî, 1119: 1/263-264-265-270) Ona göre, bunun Kur'ân'dan delili şu ayettir: '*Ben Rabbime gideceğim, O beni doğru yola ileticek. Rabbim, bana iyilerden lutfet.*' (Kur'ân-ı Kerîm 37: 99-100) Bu duadan sonra Allah, kendisine halîm bir çocuk müjdelediğini belirten haberi verir. Sonra çocuk yanında koşacak çağa erişince, İbrahim'in bu çocuğu kurban ettiğiyle ilgili rüyayı gördüğünü haber verir. Taberî, Kur'ân'da Hz. İbrahim'e müjdelenen İshak haricinde bir çocuk görmediğini de söyler. (Taberî, 1119: 1/271; Tabâtabâî, 1997: VII/239-242)

Tabâtabâî Şîi kaynaklardan gelen rivayetlerde kurban seçilen çocuğun İsmail olduğunun belirtildiğini, Sünnî kanallardan nakledilen rivayetlerde ise ihtilâf olsa da genel kabulün Hz. İsmail olduğunu söyler. Tabâtabâî, kurbanlık olarak seçilen oğulun İshak olduğunu söyleyen Taberî'yi eleştirir, bu konudaki rivayetleri sahih görmez. Taberî, bu konuda Hz. İbrahim'in Allah'tan bir çocuk talep ettiği ayeti delil olarak kullanır. Tabâtabâî ise bu dua ile bu çocuğun Sara'dan doğmasını istemediğini, duasından sonra gelen müjdeyi İshak'la müjdelenmesi şeklinde açıklamanın bir delili olmadığını belirtir. Ardından delilin bu çıkarsamanın tersini gösterdiğini, Allah'ın bu ayetlerde ona halîm bir çocuğu müjdeledikten sonra, çocuğun kurban edilmesini istediğini, daha sonra İshak'ın müjdelenmesini zikrettiğini söyler. Bu hususların ele alındığı ayetleri inceleyen bir insanın, ikinci kez müjdelenen çocuğun ilk müjdelenen çocuktan farklı olduğundan şüphe etmeyeceğini, İbrahim'in a.s. daha önce İshak haricinde bir çocukla müjdelendiğini, bunun da İsmail'den başkası olmadığını belirtir. (Tabâtabâî, 1997: VII/239-242) Bizim görüşümüz de müjdelenen ve kurban edilen çocuğun Hz. İsmail olduğu yönündedir. Bu rivayetler daha sahihtir.

2. 1. 2. Hz. İbrahim'in Üç Hususta Söylediği Söz Dolayısıyla Şefaata Edemeyeceği Hadisine Yer Veren Sünnî Hadis Kaynakları Tenkidi

Müfessir, Ehl-i Sünnet kaynaklarında sıkça geçen Hz. İbrahim'in üç hususta yalan söylediği ile ilgili rivayetleri hoş görmez ve bir peygamberin yalan söylemekle itham edilemeyeceğini belirtir. *Buharî, Müslim, Müsned, Taberanî, Tirmizî*, Peygamber Efendimiz'den s.a.v. kıyamet gününde şefaate ilgili uzun bir hadis nakleder. Bu hadiste, kıyamet günü insanlar sırayla bütün peygamberlere gidip şefaate isterler; fakat her peygamber yaptığı hatalardan birini söyleyerek mazeret bildirir, onları kendisinden sonraki peygamberin yanına yönlendirir. İnsanlar İbrahim'in a.s. yanına giderler ve ondan kendiler için şefaateçisi olmasını dilerler. İbrahim a.s. onlara şöyle der: 'Benim yapacak bir şeyim yok ben üç kere yalan söyledim.' 'Ben hastayım', 'şu büyükleri yapmıştır' ve karıma, 'benim kız kardeşim olduğunu söyledim.' der. En son Hz. Muhammed'in s.a.v. yanına gelirler ve Hz. Muhammed onların isteklerine icabet eder. (*Buhari*, Enbiya 8; *Müslim*, Fedâil, 154; *Tirmizi*, Tefsir 22; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 403; Tabâtabâî, 1997: VII/ 235-239)

Buharî (v. 870) ve *Müslim* (v. 875) *Sahih* 'lerinde ise Ebû Hüreyre tarikıyla Peygamberimizin s.a.v. şöyle dediği nakledilir: "Hz. İbrahim üç yerde yalan söylemiştir. Yalanlarından ikisi yüce Allah içindir. Biri, 'Ben hastayım.' demesi, bir de, şu büyük put yapmıştır.' demesidir. Bir yalanı ise Sara ile ilgilidir. İbrahim zorba kralların yurtlarına beraberinde güzel karısı Sara ile gider. İbrahim ona: 'Bu zorbalar, senin benim karım olduğunu bilseler, senden dolayı bana saldıracaklardır. Eğer sana sorarlarsa, benim kız kardeşim olduğunu söyle. Çünkü sen dinde benim kardeşimsin...' Zorbanın ülkesine girdiklerinde, zorbanın adamlarından biri Sara'yı gördü ve gidip zorba krala haber verdi ki: 'Senin ülkeneye bir kadın gelmiş bulunuyor. Bu kadın ancak sana yakışır.' Bunun üzerine zorba kral onu çağırdı ve yanına aldırdı. İbrahim namaza durdu. Kral Sara'nın yanına girdiğinde ona üç defa elini sürmeye yeltendi ancak güç yetiremedi. Eli şiddetli bir ağrıya tutuldu, Sara dua edince açıldı. İbrahim Sara'yı görünce namazdan ayrıldı ve ona, 'Ne oldu?' diye sordu. Sara, 'Allah günahkâr adamın bana dokunmasına engel oldu. Bir de bana bir hizmetçi hediye etti.' dedi..." (Tabâtabâî, 1997: VII/235-239)

Müfessire göre mantık her iki hadisi de onaylamamaktadır. Şayet hadislerde geçen olaylarla ilgili sözlerinin doğru olmadığı kastediliyorsa, bunların vakıda yalan olmadıkları ortadadır. Bunlar tevriye ve sanatsal anlatımın örneklerindedir. Başka bir hadis ise şöyledir: "İbrahim üç kere yalan söylemiştir. Her üçünü de Allah için söylemiştir." Diğer bir rivayet ise şöyledir: "Bu yalanların tümü, Allah'ın dini hakkında yapılan tartışmada söylenmiş ve Allah'ın dini savunulmuştur." Öyleyse niçin kıyamet günüyle ilgili hadiste Hz. İbrahim'in bunları günah olarak gördüğü ve şefaate etmemek için bunları söylediği zikredilsin? Ona göre, şayet son iki hadiste zikredildiği gibi herhangi bir peygamberin Allah yolunda ve dini için yalan söylemesi caizse, İbrahim'in bu fiili O'nun Allah için çektiği sıkıntılardan sayılmalı ve O'nun için hasenat olmalıdır. Böyle bir davranışın peygamberlik makamıyla uyumsuz olduğunu ve güvensizlik meydana getireceğini belirtir. Şayet bu gibi sözler yalan sayılsa ve Allah katında şefaati engelleseydi Hz. İbrahim'in, yıldızı, ayı ve güneşi görürken, "Budur rabbim!" demesi bu özelliğe yakışırdı ve şefaate engel olması gerekirdi. "Yıldızlara bir göz attı, 'ben hastayım.' dedi." Tabâtabâî, Hz. İbrahim'in hasta olduğu sözünün doğru olmadığına dair ayetlerden ipucu bulunamayacağını söyler. Hz. İbrahim hasta olabilir ancak bu hastalığı putları kırmayı engelleyecek kadar ilerlememiş olabilir. Kavmi "ilâhlarımıza bunu sen mi yaptın ey İbrahim?" diye sorduklarında İbrahim Peygamber, "belki şu büyüğü yapmıştır." dedikten sonra, "onlara sorun şayet konuşuyorlarsa." demiştir. Bu sözünü de yalan olarak görmek mümkün değildir. Buradaki hedefin karşı tarafın düşüncesinin yanlışlığını itiraf ettirmek olduğunu söyler. "Sen bilirsin ki, bunlar konuşmazlar. Peki dedi, siz Allah'tı bırakıp da size hiçbir fayda ve zarar vermeyen şeylere mi tapıyorsunuz? Yuh size ve Allah'tan başka tapıklarımıza. (Kur'an-ı Kerim 21: 65-67) Müfessir, maksadın bu üç sözün gerçekten yalan olduğu ise, bunun Allah'ın kitabına muhalefet olduğunu vurgular. Yüce Allah'ın, "Kitapta İbrahim'i an. O doğru sözlü bir

peygamberdi." (Kur'an-ı Kerim 19: 41) ayetinin içerdiği övgülerle, başı sıkıştığında yalana başvuran yalancı bir insanın örtüşmeyeceğini dile getirir. (Tabâtabâî, 1997: VII/235-239) Tabâtabâî, mantık silsilesi içerisinde rivayetlerdeki tutarsızlıkları görerek, hiçbir peygamberin yalancı olamayacağını, ayetlerde geçen hususların yalan kabul edilemeyeceğini belirterek, Hz. İbrahim'in doğru sözlü olduğunu âyetle delillendirerek rivayetlerdeki Hz. İbrahim'in yalan söylediği iddia edilen hususları reddeder. Aynı şekilde biz de Hz. İbrahim'in peygamber olması gereği doğru sözlü olduğunu, kendisine kesinlikle yalan isnat edilemeyeceğini benimsiyoruz. Bu sözlerinden sonra istiğfar etmesinin emredilmemesi de bu görüşü doğrular.

2. 1. 3. Vahşi'nin Affedildiğini Nakleden Tabersî ve Râzî'yi Tenkidi

Tabâtabâî, *Mecmeu'l-Beyân* Tefsiri'nde Nisa Suresi 4/48. ayetinin Kelbî'nin (v. 146/763) Vahşi (v. 644) ve arkadaşlarından oluşan müşrikler hakkında indiğini söylediği rivayete yer verdiğini belirtir. *"Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını, (günahları) dilediği kimse için bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse büyük bir günah (ile) iftira etmiş olur."* Vahşi'ye Hz. Hamza'yı (v. 3/625) öldürdüğünde işlediği bu cinayete karşılık azat edileceği vaat edilir, fakat kendisine verilen söz yerine getirilmez, pişman olur ve Peygamberimize s.a.v. arkadaşlarıyla şöyle bir mektup yazar: Biz yaptığımıza pişman olduk. Bizi Müslüman olmaktan alıkoyan bir husus var, o da şu ki; sen Mekke'deyken: *"Onlar ki, Allah ile beraber başka bir tanrıya yalvarmazlar..."* (Kur'an-ı Kerim 25: 68) demiştin. Biz ise Allah'ın yanı sıra başka bir ilâha taptık, Allah'ın yasakladığı cana kıydık ve zina yaptık. Eğer bu engel olmasa sana uyardık." "Bunun üzerine, *"Ancak tövbe ve iman edip iyi amel işleyenler başkadır..."*(Kur'an-ı Kerim 25:70) diye başlayan iki ayet nazil oldu. Peygamberimiz s.a.v. bu iki ayeti bir mektupla Vahşi ve arkadaşlarına gönderdi. Vahşi ve arkadaşları ayetleri okuyunca Peygamberimize şu mektubu yazdılar: 'Bu şartlar ağırdır. İyi ameller işlemeyerek bu ayetlerin kapsamına giremeyeceğimizden korkuyoruz. 'Bunun üzerine, *"Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar..."* ayeti nazil oldu. Vahşi ve arkadaşları bu ayeti okuyunca, 'Allah'ın istediği kimselerin içine giremeyeceğimizden korkuyoruz.' diye yazdılar." Bunun üzerine, *"Ey kendi(lerine kötülük edip) nefislerine zulmetmiş olan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü Allah bütün günahları bağışlar."* (Kur'an-ı Kerim 39: 53) ayeti nazil oldu. Peygamberimiz bu ayeti Vahşi ve arkadaşlarına gönderdi. Adamlar bu ayeti okuyunca hep birlikte İslâm'a girdiler ve hemen Peygambere gittiler. Peygamberimiz de onların İslâm'ını kabul etti. Bu sırada Vahşi'ye, *'anlat bana, Hamza'yı nasıl öldürdün?'* dedi. Vahşi işlediği cinayeti anlatınca Peygamberimiz ona, *'gözime görünme, benden uzak dur!'* dedi. Bunun üzerine Vahşi, Şam'a yerleşti ve ölünceye kadar orada kaldı. (Tabersî, 2006: III/85; Tabâtabâî, 1997: IV/390-391)

Allâme, bu rivayeti Fahr-i Râzî'nin (v. 1210) *el-Kebîr* adlı tefsirinde İbn Abbas'tan (v. 687) naklettiğini söyler. Rivayetin iniş yerleri ile ilgili açıklamaları üzerinde düşünen kimsenin yukarıdaki ayetlerin Peygamberimiz tarafından Vahşi'ye gönderildiğini söyleyen bu rivayetin uydurma olduğundan hiç şüphe etmeyeceğini belirtir. Tabâtabâî, bu rivayeti uyduran kimsenin Vahşi ile arkadaşlarının küçük-büyük bütün günahları işlemiş olsalar da affedildiklerini ispat etmek istediği için, Kur'an'ın değişik yerlerinden ayetler seçtiğini, Peygamberimiz ile Vahşi arasındaki bu acayip diyaloga uygun düşmesi için ayetleri akış bütünlüklerinden koparıp çıkardığını, sıraladığını belirtir. (Râzî, t.s. 10/129; Tabâtabâî, 1997: IV/390-391) Görüldüğü üzere Allâme, bu rivayeti nakleden Şifî müfessir Tabersî ve Sünnî müfessir Râzî'yi tenkit eder, ayetlerin siyak-sibakından kopararak Vahşi'nin bağışlanması için yorumlandığına hükmeder. Bizce de bu konuda kendisinin görüşü daha isabetlidir. Ayrıca

Tabâtabâî'nin aklına yatmayan hususlarda temel kaynaklarından biri olan *Mecmeu'l-Beyân*'ı tenkit ettiği de müşahede edilir.

2. 1. 4. Gazzâlî'nin Para ile İlgili Görüşlerini Tenkidi

Tabâtabâî, Bakara Suresi 2/275-281. ayetlerin tefsirinden sonra özel bir bahis açarak Gazzâlî'nin İhya'daki parayla ilgili görüşlerini ele alır. Gazzâlî'ye göre dinar ve dirhem yaratılmıştır, cansızdır, bizzat kendilerinden kaynaklanan bir yararları yoktur. Ancak dünya hayatının ayakta durmasını sağlar. Yüce Allah dirhem ve dinarı (parayı) mallar arasında aracı hakemler olup değerlerini belirlesinler ve insanlar diğer eşyalara ulaşmak için bunları aracı edinsinler diye yaratmıştır. Amaçlanan bu hikmetlere aykırı parayla ilgili bir çalışma yapan kimse, Allah'ın nimetine karşı nankörlük etmiştir. Paranın saklanması haramdır. Altın ve gümüşten kaplar yapmak ve edinmek de haramdır. Dinar ve dirhem üzerinden faizle muamele etmek de haramdır.

Müfessir, Gazzâlî'nin dinar ve dirhemini temel özelliklerini ve ayrıntılarını değerlendirirken yanıldığını, dinar ve dirhemini kendisine taalluk eden bir gayesinin olduğunu söyler. Bu olmasaydı, diğer eşya ve ihtiyaç maddelerinin değerleri onlarla ölçülemezdi. Tabâtabâî'ye göre, dinar ve dirhemi hazineye saklamanın haramlığının altındaki hikmet, onlara bağımsız bir amaç olma niteliğini kazandırma gerekçesinden kaynaklanmıyor. Altın ve gümüşü biriktirmenin haramlığının gerekçesi, Allah yolunda harcamamaktır. (Kur'an-ı Kerim 9: 34) Böyle bir tutumun ihtiyaçların giderilmesi için sürekli olarak çalışmaya ve mübadeleye ihtiyaç varken yoksulları rızık edinme imkânlarından mahrum bırakmasıdır. Tabâtabâî, Gazzâlî'nin altın ve gümüş kapların haram oluşunun gerekçesi olarak ileri sürdüğü küfür ve zulüm olarak nitelendiği durumun, bu iki maddenin süs eşyası olarak kullanılmalrı ve alınıp satılmaları için de geçerli olduğunu, bunun ise, şeriatta zulüm, küfür ya da haram olarak nitelendirilmemiş olduğunu vurgular. Gazzâlî'nin faizle ilgili açıklamasını, eksik olarak görür, faizle ilintilendirilebilecek her şeyi kapsamadığını ve süs eşyası gibi helâl kullanımları da kapsam dışı tutmadığını belirtir. Ona göre, Yüce Allah'ın faizin haram kılınışının altındaki hikmet, karşılıksız olarak fazladan bir şey almaktır. (Tabâtabâî, 1997: II/436-438)

2. 1. 5. Necranlı Hristiyanlarla Lanetleşme Hususunda Abduh'u Tenkidi, Zemahşerî'nin Sözleri İle Kendi Görüşünü Delillendirmesi

Tabâtabâî, Al-i İmran Suresi 3/61. ayetteki lanetleşme ile ilgili hadisleri Şîa kaynaklarından naklettikten sonra Ehl-i Sünnet kaynaklarından da Hz. Ali'nin önemini ortaya koyma, imametine vurgu yapma kastıyla nakleder. Abduh'u Şîa hakkındaki görüşlerinden dolayı ağır bir şekilde tenkit eder. Bu konudaki görüşleri mezhebinin tefsirine yansımış olan izdüşümlerini görme açısından önemlidir.

Allâme, *Tefsiru's-Sa'lebî*'den, Mücâhid (v. 721) ve Kelbî'den gelen rivayeti nakleder. Rasûlullah Hıristiyanları lanetleşmeye davet edince aralarında istişare ederler ileri görüşlü olanları, Muhammed'in elçi olarak gönderilmiş bir peygamber olduğunu bildiklerini ve İsa hakkında kesin bilgiyi getirdiğini belirterek: 'Allah'a andolsun ki, bir peygamberle lanetleşen bir topluluğun yaşlısı yaşamaz, küçüğü de büyümmez. Eğer böyle yaparsanız, helâk oluruz. Yok, eğer dininiz üzere kalmak ve geleneğinizi sürdürmek istiyorsanız, adamı kendi haline bırakın ve memleketinize dönün.' der. Sabahleyin Rasûlullah, Hüseyin (v. 680), Hasan (v. 669), Fatıma (v. 11/632) ve Ali birlikte gelirler ve onlara dua ettiğinde âmin demelerini söyler." Necranlıların piskoposu: "Ey Hıristiyanlar topluluğu, ben karşımda bir takım yüzler görüyorum ki, eğer bunlar Allah'tan dağları yerinden sökmesini isterlerse, hiç şüphesiz Allah dağları yerinden söker. Gelin lanetleşmeyin, yoksa helak olursunuz.

Kıyamet gününe kadar yeryüzünde bir tek Hıristiyan kalmaz." der. Bunun üzerine peygamberimize: "Ey Ebu'l Kasım, biz seninle lânetleşmemeye ve seni kendi dinin üzerinde bırakmaya, kendimizin de dinimiz üzere kalmamıza karar verdik." derler. Peygamberimiz, lânetleşmemelerine karşın müslüman olmalarını ister. Onlar bunu reddeder. Rasûlullah'ın savaşmamasına karşın cizye vermeyi teklif ederler. Bunun üzerine Peygamberimiz şöyle buyurur: "Canım elinde olan Allah'a and olsun ki yok oluş, Necran halkının üzerine inmek üzereydi. Eğer lânetleşmeye katılsalardı, maymunlara ve domuzlara dönüştürüleceklerdi. Vadi dolusu ateş yağacaktı başlarına. Allah, Necran'ın halkını, ağaç dallarındaki kuşlara kadar yok edecekti. Bir yıl geçmeden bütün Hıristiyanlar helak olacaktı." (Tabâtabâî, 1997: III/267; Zemahşerî, 2003: I/362; Râzî, t. y. IV/80)

Allâme, hem bu konuyu hem de Hz. Ali'nin üstünlüğünü dellilendirmek için *Sahih-i Müslim*'de geçen şu hadisi zikreder: "*Muaviye b. Ebu Sufyan* (v. 680), *Sa'd'a* der ki: "*Seni Ebu Turab'a (Ali'ye) sövmekten alıkoyan nedir?*" O şu karşılığı verir: "*Ben Rasûlullah'tan üç şey duydum ki, bunlardan birisinin benim hakkımda söylenmiş olmasını kızıl yüklü develere değişmem.*" Bir gün Rasûlullah s.a.v. Ali'yi, çıktığı bir sefere götürmemiş, onu Medine'de bırakmıştı. Ali dedi ki: "*Ya Rasûlallah, beni kadınlarla ve çocuklarla birlikte mi bırakıyorsun?*" Rasûlullah ona şöyle dedi: "*Musa'nın yanında Harun hangi konumdaysa, sen de benim yanımda aynı konumda olmayı istemez misin? Şu kadarı var ki, benden sonra Peygamber olmayacaktır.*" Bir de Peygamberimizin Hayber günü şöyle buyurduğunu duydum: "*Yarın bayrağı, Allah'ı ve Resulünü seven, Allah ve Resulü tarafından sevilen birine vereceğim.*" Hepimiz ertesi gün bayrağı bize verilmesi beklentisi içerisinde girdik. Rasûlullah şöyle buyurdu: "*Bana Ali'yi çağırım.*" Ali'yi getirdiler. Bir de: "*De ki: "Gelin, biz kendi oğullarımızı, siz de kendi oğullarımızı, biz kendi kadınlarımızı, siz de kendi kadınlarınızı, biz kendimizi ve siz de kendinizi çağıralım; sonra da dua edelim..."* ayeti inince, Rasûlullah s.a.v. Ali'yi, Fatıma'yı, Hasan ve Hüseyin'i çağırды, sonra şöyle buyurdu: "*Allah'ım bunlar benim Ehl-i Beytim'dir.*" (Tabâtabâî, 1997: III/268)

Başka bir rivayete göre ise bu ayet inince, Rasûlullah Ali'yi, Fatıma'yı, Hasan ve Hüseyin'i çağırır: "*Allah'ım, bunlar benim Ehl-i Beytim'dir.*" diye buyurur. Tabâtabâî, Şîi ve Sünnî kaynaklardaki bu rivayetleri zikreder. Reşit Rıza, Abduh'un, sadece Nebi'nin a.s. lanetleşme için Hz. Ali, Hz. Fatıma, ve iki oğlunu seçtiği konusundaki rivayetlerde görüş birliği olduğunu ifade ettiğini belirtir. (Reşit Rıza, 2005: III/266) Ardından Abduh, "bu rivayetlerin tümü Şîa kaynaklıdır, bundan maksatları bilinmektedir. Bu rivayetlerin Ehl-i Sünnetin çoğunda yaygınlık kazanıp kabul görmesi için ellerinden geleni yapmışlardır." der. (Reşit Rıza, 2005: III/265-266) Tabâtabâî, bu ifadeleri hoş karşılamaz. Abduh ve Reşit Rıza'nın görüşlerini hedef alır, ağır ithamlarda bulunur: "Hiçbir akıllı, bu ve benzeri sözlerin ilmî kaynaklarda söz konusu edilmesinin taraftarı olmaz, dayanaksız ve kanıttan yoksun olmasına rağmen, sırf inatçılığın, taassubun ve vesvesenin bir insanın anlama kabiliyetini ne tür bir uçuruma sürüklediğini ve bozuk bir düşünceye sahip kıldığını göstermek için görüşlerini sunuyoruz." der. (Tabâtabâî, 1997: III/271-272)

Taberî, İbn Kesîr, Süyûtî gibi hadisçi ve tarihçi zatların da herhangi bir itirazda bulunmadan, tefsirlerinde, eserlerinde bu rivayetlere yer vermiş olduklarını söyler. Yazarın bu rivayetlerin kaynağı olarak işaret ettiği Şîa ile rivayet zincirlerinin gelip dayandıkları Sa'd b. Ebi Vakkas (v. 55/675), Cabir b. Abdullah (v. 78/697), Abdullah b. Abbas (v. 68/687-88) gibi sahabileri mi, yoksa bu haberleri onlardan duyup kendilerinden sonraki kuşaklara aktaran Ebu Salih (v. 223/838), Kelbî, Süddî (v. 127/745), Şa'bi (v. 104/722) gibi tâbiin kuşağına mensup âlimleri mi kastettiğini sorar. Bu gibi insanlar, müellifin hoşuna gitmeyen bir olayı aktardılar diye Şîi mi

olmuştur? Bu zatlar ve benzerleri, hadisleri nakleden kanallardır. Eğer bu adamlar da reddedilirse, geride sözü edilecek bir sünnet, anlatılacak bir siyer kalmaz.” (Tabâtabâî, 1997: III/272-280)

Zemahşerî, tefsirinde ‘kisâ’ hadisini nakleder. Nebi (sav), Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hasan ve Hüseyin’in üzerine bir örtü örttü ve şöyle dedi: "*Allahım! bunlar benim Ehl-i beytim ve yakınlarımdır. Onlardan günahları gider ve onları tertemiz kıl.*" Ümmü Seleme, ‘ben de onlardan mıyım Ey Allah’ın Rasûlü?’ dedi. Rasûlullah s.a.v. “*sen hayır üzeresin*” buyurdu. (Müslim, Fedâilü’s-sahâbe, 61(2424), IV, 1883; Tirmizî, Menâkıb, 60 (3897); Zemahşerî, 2003: I/362; Râzî, t. y. IV/80) Tabâtabâî, Zemahşerî’nin bu rivayeti ve sözleri ile kendi görüşünü delillendirir: Bu ayetin en güçlü kanıtsallığı, ashab-ı kisâ’nın üstünlüklerine delâlet etmede, bundan daha güçlü bir delil olmaz. Peygamberimizin erkekler, kadınlar ve oğullar olarak sadece kendisi, kızı ve iki oğlu vardı. Hasımları da yalnızca erkeklerden oluşuyorlardı, kadınları ve oğulları bulunmuyordu. Bu yüzden Peygamberimiz kararlaştırılan yere bir erkek, bir kadın ve iki çocukla birlikte gelince onu yalancılıkla ve yanlış yapmakla suçlamadılar. (Tabâtabâî, 1997: III/270-280)

Tabâtabâî, görüşlerine yer verdiği Abduh’dan sonra, müfessirin öğrencisinin, *el-Menâr* adlı tefsirde bu ayet nazil olunca, Peygamberimiz’in Ebu Bekir’i (v. 634) ve oğlunu, Ömer’i (v. 644) ve oğlunu, Osman’ı (v. 656) ve oğlunu getirdiği rivayeti naklettiğini belirtir. (Reşit Rıza, 2005: III/266) Rivayetten hareketle ayette geçen ifadeden maksadın, mü’minlerden bir grup olduğunu, ulusal sorunlar ve dinsel tartışmalar bazında kadın-erkek ortaklığına ilişkin bir hükmün söz konusu olduğunu, kadının, genel meselelerde bile erkekle aynı konumda olduğunu ifade eder. Müfessir, bu görüşü de tenkit eder. Reşit Rıza’nın işaret ettiği rivayetin, şaz ve nadir rivayet türlerinden olup, yaygın olan onca rivayetle çelişmekte, realiteyle de örtüşmemekte olduğunu, metin ve yorumladığı anlama yönelik delalet bakımından son derece zayıf olduğunu, rivayette adı geçen şahısların o tarihlerde erkek çocukları olmadığını belirtir. Ayetten zorlama kadın erkek ortaklığını çıkarmayı lüzumsuz görür. (Tabâtabâî, 1997: III/270-280)

Tabâtabâî, lânetleşme ile ilgili rivayetleri Şîî ve Sünnî hadis kaynaklarından naklettikten sonra Şîî yorumları kabul etmeyen çağdaşı Abduh ve Reşit Rıza’yı normalde kullandığı üslubun dışında, çok ağır bir şekilde tenkit eder. Lanetleşme ayetini Hz. Ali’nin üstünlüğünü kanıtlamada kullanır. Görüşlerini delillendirmede Sünnî alimlerden destek alır. Sadece bu pasaj bile müfessirin bakış açısını, düşünce dünyasını ortaya koyma bakımından önemlidir.

2. 1. 6. Abdestte Ayakların Yıkınmasını Savunan Sünnî Görüşü ve Reşit Rıza’yı Tenkidi

Maide Suresi’nin 6. âyeti, Şîa ile Ehl-i Sünnet tarafından farklı olarak anlaşılmıştır. Şîa ve Müfessire göre âyet “*başlarınızın bir kısmını ve üzerindeki çıkıntıya kadar ayaklarınızı meshedin.*” şeklinde anlaşılmalıdır. Âyette geçen ‘erculekum’ lafzını ‘ruûsiküm’ kelimesine atfederek, ayakların da meshedileceğini ifade etmiştir. “*Yüzlerinizi dirseklere kadar ellerinizi yıkayın*” hükmü başka bir hükmün “*başlarınızın bir kısmını... meshedin.*” hükmünün başlamasıyla bitmiş ve kesilmiştir. Ehl-i Beyt imamlarından gelen rivayetlerin de bu yönde olduğunu söylemiştir. Ehl-i Sünnet kanalıyla gelen rivayetlerin ise ayetin lafzını tefsir etmeyip, Hz. Peygamber’in fiilini ve bazı sahabilerin fetvasını anlatma esasına dayandığını belirtmiş, onlar arasında da meshetme ve yıkama konusunda ihtilafın olduğunu kaydetmiştir. Ona göre, Ehl-i Sünnet âlimlerinin çoğu, ayakların yıkınmasına ilişkin rivayetleri, meshedilenlere tercih etmişler, ayeti fikhî görüşlerine uyarlayan bir yaklaşım içine girmişler ve bu konuda çok farklı yorumlar ileri sürmüşlerdir.

Müfessir, çağdaşı Reşit Rıza'nın "Allah, teyemmümde yüzün tamamının toprakla meshedilmesini emrettiği gibi abdestte de ayakların tamamının su ile meshedilmesini emretmiştir." (Reşit Rıza, 2005: VI/190) görüşünü bozuk, tutarsız bir iddia olarak görür. Reşit Rıza'nın sözlerinin problemi daha da derinleştirdiğini, abdest ile teyemmümü kıyasladığını belirtir. Allâme'ye göre, "*başlarınızın bir kısmını ve üzerindeki çıkıntıya kadar ayaklarınızı meshedin.*" ifadesini teyemmümle ilgili "*onunla yüzünüzü ve ellerinizi meshedin.*" ifadesiyle kıyaslamayı amaçlıyorsa bu hem kıyaslanan hem de kıyaslanılan şey açısından olumsuzdur. (Tabâtabâî, 1997: V/229) Tabâtabâî, Reşit Rıza'nın yanı sıra Ehl-i Sünneti de eleştirmekte görüşlerini bozuk, tutarsız bir iddia olarak görmekte, ayeti fikhî görüşlere uyarılama olarak değerlendirmektedir. Reşit Rıza tefsirinde okuyuş farklılıklarına değinir, İbn Cerir'in Hz. Ali'nin de içinde olduğu sahabe ve tabiünün bir çoğundan "*üzerindeki çıkıntıya kadar ayaklarınızı yıkayın*" hadisinin naklettiğini söyler. Meshedilmesi gerektiğini söyleyen hadisleri de naklederek ayakların yıkanması gerektiğini belirtir. İmamiyye'nin ayakların meshedilmesi gerektiği görüşünü reddeder. (Reşit Rıza, 2005: VI/189-190-193) Bize göre de kendisinin görüşü daha isabetlidir.

2. 1. 7. 'Ulu'l-emr' Hakkında Abduh ve Râzî'yi Tenkidi

Müfessir, Nisa Suresi 59. âyetin tefsirinde Şîa kaynaklarından aktardığı pek çok rivayete göre '*ulu'l-emr*'in peygamberimizin soyundan gelen Ehl-i Beyt olduğunu belirtir. Bunu bir adım daha ileri götürerek '*ulu'l-emr*'in de peygamberler gibi masum olması gerektiğini ve bu âyetin kayıtsız-şartsız, mutlak bir hüküm getirdiğini iddia eder. (Tabâtabâî, 1997: IV/401)

Râzî, ayeti masum imamlara hamletmeyi uygun bulmaz. Ona göre: "Onlara itaat etmek onları bilmek ve onlara ulaşmaktır. Onları bilmeden onlara itaat etmek, teklif-i mala yutaktır. '*Ulu'l-emr*' çoğuldur, onlara göre belli bir zamanda ancak tek bir imam olur. Çoğulun tekile hamli zahirin hilafıdır. Allah Teâlâ "*Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah'a ve peygambere götürün.*" (Kur'ân-ı Kerim 4:59) diye buyuruyor. '*Ulu'l-emr*' ile kastolunan masum imamlar olsaydı onu imama götürün denmesi gerekirdi." (Râzî, t. y. V/146; Reşit Rıza, 2005: V/151)

Muhammed Abduh'a göre '*ulu'l-emr*' halkın güvenini kazanmış devlet başkanları, yöneticiler, ilim adamları, ordu komutanları, ticaret, sanayi ve ziraat gibi kamu alanlarının önderleri, bunların yanı sıra sendika başkanları, parti liderleri, yüksek tirajlı gazetelerin yazı işleri müdürleri ve baş yazarları bi şahsiyetlerden oluşan hal ve akd ehlidir. (Reşit Rıza, 2005: V/147-148; Tabâtabâî, 1997: IV/402-403)

Tabâtabâî ise bu ayetin '*ulu'l-emr*'in masum kişilerden oluşmasına delâlet ettiğini iddia etmektedir. '*Ulu'l-emr*'in anlamını hal ve akd ehli diye yorumlayan Abduh'u tenkit eder, bu konuda söylediklerini tutarsız görür. "Acaba masumluk sıfatı ile vasıflandırdığımız insanlardan maksat, bu heyetin üyeleri midir? Ki o takdirde teker teker her biri ve sonuçta hepsi birden masum olur. Bu ümmetin tarihinde hiçbir gün masum fertlerden meydana gelmiş bir hal ve akd heyeti ümmetle ilgili önemli bir meseleyi yürürlüğe koymak için bir araya gelmiş değildir. Böyle bir şey vuku bulmadığına göre de, yüce Allah'ın pratikte uygulaması olmayan bir şeyi emretmiş olması muhaldir." (Tabâtabâî, 1997: IV/402-403)

Reşit Rıza tefsirinde Râzî'nin bu konudaki görüşlerine yer verir, '*ulu'l-emr*' in masum imamlar olamayacağını dile getirir. Tabâtabâî de Râzî'nin '*ulu'l-emr*' hakkında belirttiği dört görüşe değinir: 1- Hulefa-i râşidin 2- Müfreze komutanları. 3- İlim adamları. 4- Masum İmamlar. (Râzî, t. y. V/144-146; Reşit Rıza, 2005: V/149) 5. görüş olarak icmayı çiğnemek maddesini ekler. (Tabâtabâî, 1997: IV/406) Ona göre, Peygamberimiz'in

s.a.v. vefatından sonra Müslümanların birçok heyetleri pek çok istişare toplantıları yaptılar ve ortak görüşlerine göre çeşitli uygulamalar yaptılar; fakat Müslümanlara dalâletten, sapıklıktan başka bir şey kazandırmadılar. Peygamberimizden sonra dine dayalı toplum düzeni çok geçmeden zalim ve zorba bir imparatorluğa dönüştü bir çok facia yaşandı. (Tabâtabâî, 1997: IV/406)

2. 1. 8. Mut'a Nikâhını Kabul Etmeyen Sünnî Alimleri Tenkidi

Sünnî âlimler ile Şîî alimler arasında farklı yorumlanan âyetlerden biri şöyledir: *فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ* ...Onlarla karı-koca ilişkisi yaşamanıza karşılık kararlaştırılmış olan mehirlerini verin. *Mehir kesiminden sonra karşılıklı anlaşmanızda size günah yoktur.*” (Kur'an-ı Kerim 4: 24)

Tabâtabâî bu âyetle mut'ânın helal olduğunu savunur. Bu âyetin, âyetlerle veya sünnetle neshedildiğini de kabul etmez. Ona göre, âyette bahsi geçen "yararlanma" ile mut'a nikâhının kastedildiği kesindir. Nisâ Suresi âyetlerinin çoğu mut'ânın kanıtıdır. Mut'a nikâhı bu dönemde Müslümanlar arasında yürürlüktedir. Bu uygulamanın Peygamberimizin önünde yürütüldüğü şüphesizdir, ondan bu anlamın çıkarılması da kaçınılmazdır. Tıpkı namaz, oruç, zekât, hacc-ı temettü gibi. Bu kavramlar şeriat tarafından söz konusu anlamlara bağlandıktan sonra onları sözlüklerdeki anlamlarına döndürmenin imkânı yoktur. (Tabâtabâî, 1997: IV/278-279) Bu ayetin nazil olduğu sıralarda bu ilişki türünün Araplar arasında kullanılan adı budur. Sahabe ve tabiîn kuşağına mensup eski dönem tefsircilerden İbn Abbas, İbn-i Mes'ud, Ubeyy b. Ka'b, Katade, Mücahid, Süddî, İbn-i Cubeyr, Hasan'dan nakledilen yorum da budur. Bu yorum, Ehl-i Beyt imamlarının da görüşüdür.

Tabâtabâî, Sünnî müfessirlerin mut'aya olan itirazlarını isimsiz olarak tenkit eder. Bazı tefsircilerin yapmış olduğu “istimta'dan maksat, evlenmektir, nikâh ilişkisi kurmak kadından yararlanmaya yönelik bir taleptir” ve "istamta'tum" kelimesindeki "sin" ve "ta" harflerinin tekit için olduğunu ve kelimenin anlamının 'temetta'tum" biçiminde olduğunu iddia eden yorumların asılsız olduğunu söyler. (Tabâtabâî, 1997: IV/279) “Kelimeye verilen anlamın doğru olduğunu ve talep anlamının daimi nikâh ile uyduğunu belirtir. "İstemta'tum" kelimesinin "temetta'tum= yararlandığınız" anlamına geldiği farz edilse bile, bu ifadenin "onlara ücretlerini verin" biçimindeki sonuç cümlesi ile uyumadığını ifade eder. Mehrin yarısının nikâh akdi ile öbür yarısının da cinsel ilişki ile farz olduğunu belirtir.” (Tabâtabâî, 1997: IV/280)

Allâme'ye göre, bu ayetten önce nazil olan ayetler, mehir vermenin gerekliliğini genişçe anlatmıştır. "Kadınların mehirlerini (Allah tarafından) bir bağış olarak verin." (Kur'an-ı Kerim 4: 4); "Eğer bir eşinizi bırakıp da yerine başka bir eş almak isterseniz, onlardan birine yüklü miktarda mal (mehir) vermiş olsanız bile, ondan hiçbir şeyi geri almayın." (Kur'an-ı Kerim, 4/20) Bu ayetin, yani "O hâlde... ücretlerini bir farz olarak verin." ayetinin tekit amaçlı olduğunu söyleyen tefsirciye “bu ayetin öncesindeki ayetler, özellikle "eğer bir eşini bırakıp yerine bir başka eş almak isterseniz..." ifadesinden sonra iki ayete kadar yer alan kısmı son derece kesin ve vurgulamalı ifadeler taşıdıkları için bu ayetin onları pekiştirme amacı taşımasına sebep yoktur.” diye cevap verir.

Tabâtabâî, bu ayetin neshedildiğini kabul etmez. Sünnî âlimlerin ayetin neshedildiğine dair delillerini çürütmeye çalışır. Bazıları bu ayetin "Onlar ki, edep yerlerini korurlar. Yalnız eşleri ve sahip oldukları (cariyeleri) hariç. (Bu iki durumda) onlar kınanmış değildir. Şu hâlde, kim bunun ötesine gitmek isterse, işte bunlar haddi aşan kimselerdir." (Kur'an-ı Kerim 23: 5-7) ayeti ile neshedilmiş olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ona göre Mü'minin

Suresi'ndeki ayet Mekke döneminde, mut'a evliliği ile ilgili ayet ise Medine döneminde indiğinden neshetmeye elverişli değildir. Mut'a işlemini nikâh ve kendisiyle mut'a yapılan kadını eş saymamayı kabul etmez. Bazıları ise iddetle ilgili olan *"Ey Peygamber, kadınları boşayacağınız zaman bekleme sürelerini gözeterek boşayın."* (Kur'an-ı Kerim 65:1) ayeti ile neshedilmiş olduğunu iddia etmişlerdir. Bazıları ise *"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç temizlenme süresi beklerler."* (Kur'an-ı Kerim 2: 228) ayeti ile neshedildiğini söyler. Müfessire göre "bu iki ayet de eşlerin ayrılmalarını boşamaya ve bekleme süresine bağlanmıştır, mut'a nikâhında bunların hiçbirisi yoktur. Bu ayetin miras ayeti ile boşama ayeti ile ve evlenilebilecek kadınların sayısına ilişkin ayetlerle neshedildiğini ileri sürenlere de itiraz eder. Bu ayetler ile mut'a ayeti arasındaki ilişki nesheden-neshedilen ilişkisi değil, genelsınırlı veya mutlak-kayıtlı ilişkisidir. Bekleme ve iddet süresine ilişkin ayetin bu ayeti neshettiği iddiası da müfessire göre, asılsızdır. Bekleme süresi (iddet) hükmü, sürekli nikâhta olduğu gibi geçici nikâhta da geçerlidir. Yalnız süresi farklıdır. Bu farklılık sınırlayıcı sayılır, neshedici sayılmaz." (Tabâtabâî, 1997: IV/281) Bazıları ayetin *"eşlerinizin... geriye bıraktıkları mirasın yarısı sizindir..."* (Kur'an-ı Kerim 4:12) ayeti ile neshedildiğini söylüyor, mut'a evliliklerinde mirasın olmayışını görüşlerine delil kabul ediyorlar. Bazıları *"Size (şunlar) haram kılınmıştır: Analarınız, kızlarınız..."* (Kur'an-ı Kerim 4: 23) ayetinin bu ayeti neshettiğini söylüyorlar. Diğer bazıları da bu ayetin *"o hâlde gönlünüzün rahat ettiği (başka) kadınlardan ikişer, üçer ve dörder evlenebilirsiniz."* (Kur'an-ı Kerim 4: 3) ayeti ile neshedilmiş olduğunu söylemişlerdir ki, mut'ada dörtten fazlasıyla da nikâh yapılabilir. (Tabâtabâî, 1997: IV/280-281)

"Mut'a nikâhı ayetinin yasak evliliklere ilişkin ayetle yasaklandığını iddia eden görüşe de karşı çıkar. Ona göre ayet önce erkek için evlenilmesi yasak olan kadın zümrelerini zikrediyor. Daha sonra nikâh veya cariye edinme yolu ile elde edilmesi caiz olan kadınları zikrediyor. Mut'a nikâhı nikâh olduğu için bu iki mesele arasında karşıtlık ilişkisi de neshedilme de yoktur." (Tabâtabâî, 1997: IV/282)

"Bunun dışında kalanı ihsân=iffetli olmak ve zina etmemek üzere mallarınızla aramanız size helâl kılındı." ifadesi, diğer kadınların helâl olmasını mehirlere ve "ihsân" ile zinaya bulaşmamakla kayıtlandırıyor. "Geçici nikâhta "ihsân" yoktur (Tabâtabâî, 1997: IV/ 282) görüşüne şu karşılığı verir: *"ihsân ve zina etmemek üzere"* ifadesinde geçen "ihsân" kelimesi, iffetli olma anlamındadır; evli olmak anlamında değildir. Şayet buradaki "ihsân"ın evli olmak demek olduğu kabul edilse bile evli erkeğin zina suçunun mut'a nikâhlı bir erkeğin zina suçunu Kur'ân ile değil, sünnetle sınırlandırdığı sonucuna varılır. Çünkü zaten Kur'ân'da recm cezası yoktur. Recm cezası, sünnetle ispat edilen bir gerçektir."

Allâme, "bazılarının ayetin sünnetle neshedilmiş olduğunu iddia ettiklerini belirtir. Bazılarının ayetin Peygamberimiz tarafından Hayber Savaşı yılında, bazılarının Mekke'nin fethedildiği yıl, kimilerinin veda haccında Peygamberimiz tarafından neshedildiğini söylerlerken, bazılarının da bu uygulamanın önce serbest bırakıldığını, sonra iki veya üç defa yasaklandığını, en son kesinleşen hükmün yasaklanma hükmü olduğunu ileri sürdüklerini söyler. Mut'anın sünnetle neshedilmiş olmasını asılsız ve mütevatir hadislerle ters olarak görür. O hadislerin Kur'ân'a sunulması, Kur'ân'a ters düşenlerinin reddedilmesi ve Kur'ân'ın ölçü alınmasının emredildiğini vurgular." (Tabâtabâî, 1997: IV/279-282)

Tabâtabâî'ye göre "mut'a kesinlikle vardır. Mut'a nikâhı dinin tanıdığı bir kolaylıktır. Allah, fuhuş yolunu tıkamak ve fesat kaynaklarını kurutmak için bu hükümle kullarına kolaylık tanımış ve yükünü hafifletmiştir." (Tabâtabâî, 1997: IV/283) Olmadığını iddia etmek âyeti yanlış yorumlamaktır. Âyetlerle ve sünnetle mut'a neshedilmemiştir. Sünnî alimlerin mut'anın olmadığına dair görüşlerinin hiçbirini kabul etmez,

görüşlerini zikretse de görüş sahiplerinin isimlerini zikretmez, seviyeli bir şekilde itham etmeden tenkit eder. Şîa'nın kabul ettiği mut'anın varlığı yönündeki görüşü, Ehl-i Sünnet kaynaklarından da deliller getirerek sonuna kadar savunur. Bize göre, mut'a sünnetle neshedilerek yasaklanmış bir uygulamadır. Kur'ân'da bahsi geçen evlilik kurumunun ciddiyetiyle bağdaşmaz. Mut'ada şahidin ve ilanının olmaması ilişkinin gizli kalmasını sağlamakta, kadına herhangi bir güvence vermemektedir.

2. 1. 9. 'Faiz Yiyenlerin Şeytanın Çarptığı Gibi Kalkacakları' İfadesini Farklı Anlayan Reşit Rıza'yı Tenkidi

Müfessir Bakara Suresi'nin 2/275. ayetinde '*faiz yiyenlerin şeytanın çarptığı gibi kalkacakları*' ifadelerini tefsir ederken Reşit Rıza'nın "hadis uydurmacıları, Kur'ân'ın zâhiriyle çelişme problemini ortadan kaldırmak için de, ayetleri açıklayıcı rivayetler uydurmuşlardır. Dolayısıyla tefsirle ilgili rivayetlerin pek azı sahihtir." (Reşit Rıza, 2005: III/80) sözlerini doğru görür. Fakat kendisinin, ayetteki teşbihin anlamını belirleme noktasında yanlıya düştüğünü söyler." (Tabâtabâî, 1997: II/417-418-419) Reşit Rıza, malın cazibesine kapılan, tutsağı hâline gelenler, ömürlerini onu toplamakla tüketenler için mal, bizatihi amaç olsa da insanların çoğunluğunun sahip olduğu dengelilik onlarda bulunmaz, der. (Reşit Rıza, 2005: III/80) Tabâtabâî, "faiz yiyenlerin hareketlerinin dengesiz ve düzensiz oluşu açıklamasını doğru bulmakla beraber, bunun sadece faiz yemenin sonucunda ortaya çıkan bir durum olmadığını, âyetteki teşbihin gayesinin bu olmadığını ifade eder. Onlar, kulluğun anlamından uzaklaşıp maddî lezzetler dünyasına daldıkları için dinin iffetini ve nefsin vakarını yitirirler. Nefisleri her türlü maddî lezzetten etkilenir. Bunun sonucunda da hareketlerindeki denge unsuru ortadan kalkar, davranışlarının düzeni bozulur. Allâme'ye göre bu durum, yapılan tanımlamanın içine giren herkeste, hayatı boyunca faize bulaşmamış olsa da vukua gelebilir."

Tabâtabâî'ye göre, "âyette yer verilen gerekçelendirme bağlamında, onların çarpılmış olmaları, teşbihin hedefi ile ilgili olarak söylenenlerle örtüşmez. Onların kalkışlarında çarpılmışlar gibi olmalarının nedeni alışverişle faizi aynı görmeleridir. Durumun, müfessirin dediği gibi olması halinde, delil olarak onların davranışlarındaki düzensizliğin ve dengesizliğin gösterilmiş olması gerektiğini söyler. Ardından kendisinin söylediklerinin daha isabetli olduğunu belirtir." (Tabâtabâî, 1997: II/417-418-419) Bize göre de bu konuda Tabâtabâî'nin görüşü daha doğrudur.

2. 1. 10. Maide Suresi 5/67. ayetinin Hz. Ali'nin Velâyetine Delil Olmadığını Savunan Reşit Rıza ve Şevkânî'yi Tenkidi

Tabâtabâî, Maide Suresi 5/67. ayetin Hz. Ali'nin velâyeti hakkında nazil olduğunu savunur. "*Ey peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et!*" âyeti imamet konusundaki hassasiyetini, mezhebî akidesine bağlılığını ortaya koyar. Daha sonra *Reşit Rıza'nın* Şîa'yı tenkidinin yanlışlığını ispatlamaya çaba sarfeder. *Fethu'l-Kadîr*'den, *Taberî*'den ve *ed-Dürü'l-Mensûr*'dan nakiller yapar.

Reşit Rıza âyetin tefsirinde *Sa'lebî Tefsiri*'nden şu rivayeti nakleder. Haris b. Nü'man Peygamberimize Ebtah'ta gelerek: 'Ey Muhammed, sen bize Allah'tan başka ilâh olmadığına ve senin O'nun Rasülü olduğuna şahitlik etmemizi emrettin, biz de kabul ettik. 'Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır.' dedin. Bu, senin görüşün müdür, yoksa Allah'ın emri midir?' Peygamberimiz, '*kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a yemin ederim ki bu, Allah'ın emridir.*' der. Bunun üzerine Haris, arkasını dönüp devesine doğru yürür. Giderken, 'Allah'ım, eğer bu, senin katından gelmiş gerçek ise, üzerimize gökten bir taş yağdır veya bize acı bir azap getir.'"

der." "Bunun üzerine henüz devesinin yanına varamadan Allah tarafından üzerine bir taş atılır ve bu taş tepesinden girerek makatından çıkar. Arkasından, *'İsteyen biri, kâfirlerin başına gelecek bir azap istedi. Öyle bir azap ki onu defedecek biri yok.'* (Kur'an-ı Kerim 70: 1-2) ayetleri iner. (Reşit Rıza, 2005: VI/383) Tabâtabâî, Reşit Rıza'nın, Meâric Suresi Mekke döneminde indiği için bu rivayeti uydurma olarak görmesine, Haris b. Nü'man'ın Müslüman iken dinden döndüğünü ve adının sahabe arasında geçmediğini söylemesine tepki gösterir. Ona göre Reşit Rıza'nın Haris'in dinden döndüğü ifadesini delilsiz görür. Dinden dönenlerin listesi de yoktur. Bu rivayeti uydurma görmesine sebep olan her iki rivayetin de haber-i vâhid türünden olduğunu vurgular. Reşit Rıza, Haris b. Nü'man rivayetini nasıl uydurma görürse; Tabâtabâî de görüşünün geçerliliğini ortadan kaldıran İbn Abbas ile İbn-i Zübeyr'den gelen, Meâric Suresi'nin Mekke döneminde indiğini belirten rivayeti, haber-i vahid olarak görür ve mütevatir olmadığından rivayeti geçersiz kabul eder. (Reşit Rıza, 2005: VI/383; Tabâtabâî, 1997: VI/ 56-57-58)

Allâme, daha sonra Şia kaynaklarında geçen "*'Ey Peygamber, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et.'* (Kur'an-ı Kerim 5: 67) ayeti, Gadir-i Hum günü Hz. Ali hakkında indi" rivayetinin Ehl-i Sünnet kaynaklarından *Feth'ul-Kadîr*'de ve *ed-Dürü'l-Mensûr*'da zikredildiğini belirtir. "*Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır.*" (Şevkânî, 1992: II/70-71) şeklindeki Gadir-i Hum hadisinin yüzü aşkın Şîi ve Sünnî kanaldan, çok sayıda sahabîden rivayet edilen mütevatir bir hadis olduğunu söyler. "Ehl-i Beyt imamlarının tümü bu hadisin sahih olduğu görüşündedirler. Müfessir, Ahmed b. Hanbel'in, *Müsned*'inde veya başkalarının naklettiği pek çok rivayetin "...*Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır.*" şeklinde olduğunu, Sünnî ve Şîi hadisçilerin sırf bu rivayetlerin nakil zincirlerini saymak ve metinlerini incelemek için ayrı eserler hazırladığını belirtir." (Tabâtabâî, 1997: VI/59)

"*Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır*" hadisi birçok Sünnî kaynakta geçer. (Tirmizî, Menâkıb 11; Ahmed 1/84, 118, 119, 152, 331, 4/281, 368, 5/347, 366, 419) Reşit Rıza, bu hadisin Ahmet'te (v. 855), Tirmizî (v. 892), Nesâî (v. 915) ve İbn Mâce'de (v. 887) geçtiğini, kimisinin hasen, Zehebî'nin ise bu lafızla sahih gördüğünü söyler. Bu hadisin çeşitli tariklerine değinir. Ehl-i Sünnet'in bu hadisin imâmet veya hilafet olan iktidar velayetine işaret etmediğini, bu lafzın Kur'an'da bu mana ile kullanılmadığını söylediğini belirtir. İmâmet konusunda Kur'an veya hadisten nass olsaydı tevatür derecesinde olması gerektiğini, Hz. Ali'nin kendisinin Allah'ın ve Resül'ün emriyle Resül'den s.a.v. sonra imam olduğuna inanıyorduyorsa onu uygulaması gerektiğini söyler. Hz. Ali, Allah konusunda kınayanın kınamasından korkmayandır, herhangi bir sözünde ve hiç bir amelinde takiiye yapmayandır. (Reşit Rıza, 2005: VI/384-385)

Tabâtabâî, *Feth'ul-Kadîr*'de ilgili ayetin iniş sebebiyle alakalı olduğu söylenen rivayeti nakleder ve sonrasında bunun kabul edilemeyeceğini belirtir. "Peygamber s.a.v. Ben-i Enmar Savaşı dönüşünde Zatu'r-rakî denen yerde bir hurmalığın başında mola esnasında Neccar kabilesinden biri 'Muhammed'i öldüreceğim.' der. Koklamak üzere Peygamberin kılıcını ister ancak eli titremeye başlar, kılıç elinden düşer. Bunun üzerine Peygamber s.a.v. 'senin ile yapmak istediğin iş arasına Allah girdi.' der ve ardından, *'Ey Elçi, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et.'* diye başlayan ayet iner." "*Feth'ul-Kadîr* yazarı Şevkânî bu rivayeti veya benzerini "İbn-i Hibban'ın, İbn-i Mürdeveyh'in, İbn-i Cerir'in, Muhammed b. Kâb Kurezî'nin naklettiğini söyler. Ona göre, bu rivayet sahih nakil ile sabittir. (Şevkânî, 1992: II/71) Tabâtabâî ise bu görüşü benimsemez. Asıl meselenin bu olayın ayetin anlamı ile örtüşüp örtüşmediği meselesi olduğunu ve olayın ayetle kesinlikle örtüşmemekte olduğunu dile getirir." (Tabâtabâî, 1997: VI/60)

ed-Dürr'ül-Mensûr, Feth'ul-Kadîr ve başka eserlerde, İbn Abbas'a dayanılarak verilen bilgiye göre, Peygambere, "gökten indirilen ayetler içinde senin için en sıkıntılı olanı hangisidir?" diye sorulur, Hz. Peygamber şu cevabı verir: "Hacda Mina'da iken Cebrail inerek bana, '*Ey Elçi, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et.*' ayetini getirdi." "Bunun üzerine (cemre-i) Akabe'nin yanında ayağa kalkarak *ey insanlar, 'la ilâhe illallah' deyin ve benim Allah'ın Rasûlü olduğumu ikrar edin ki, felâha, kurtuluşa eresiniz ve cennete giresiniz.*" dedim. "*Bu sözlerim üzerine oradaki erkek, kadın, çocuk, bütün kalabalık hep birlikte bana toprak ve taş atmaya, yüzüme tükürmeye ve 'yalancı!, dinsiz!' diye hakaret etmeye başladılar.*" Bir süre sonra Peygamberin amcası Abbas gelerek onu onlardan kurtarır ve kalabalığı ondan uzaklaştırır." (Şevkânî, 1992: II/71) Allâme, Sünnî kaynaklarda geçen bu hadisteki olaylarla ayetin tamamının örtüşmediğini söyler. Ancak eğer bu rivayetin, ayetin sadece "*Ey Elçi, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı tebliğ et.*" bölümü o gün indiği kabul edilirse, olabilir der. Rivayetin zâhirinin, böyle bir ihtimale yer bırakmadığını belirtir. (Tabâtabâî, 1997: VI/60-61)

Daha sonra Tabâtabâî, *el-Menâr* Tefsiri'nden nakiller yapar. "Hadislere dayalı tefsir yazarlarının, Tirmizî'nin, Hâkim'in (v. 1014), Ebu Nuaym'in (v. 1038), Beyhakî'nin ve Taberî'nin sahabeden bazı kişilerden naklettiklerine göre, Peygamberimiz Mekke'de bu ayetin inişinden önce muhafızlar tarafından korunuyordu. Fakat korunacağı ayet inince Peygamber, '*amca, Allah beni koruma altına aldı, artık gönderdiğin adamlara ihtiyaç kalmadı.*' der." (Reşit Rıza, 2005: VI/390-391; Tabâtabâî, 1997: VI. 61-62) Müfessir, *ed-Dürr'ül-Mensûr* ile *Feth'ul-Kadîr*'den bu minvalde şu rivayeti nakleder: Abd b. Humeyd (v. 863), Tirmizî, İbn-i Cerir, İbn Münzir (v. 930), İbn Ebu Hatim (v. 938), Ebu's Şeyh (v. 979), Hâkim, İbn Mürdeveyh, Ebu Nuaym ve Beyhakî Hz. Aişe'den bu ayet ininceye kadar muhafızlar tarafından korunduğunu, bu ayet inince muhafızlarına, '*ey insanlar, dağılın artık; Allah beni koruma altına aldı.*' dediğini nakleder. (Şevkânî, 1992: II/71) Tabâtabâî, bu rivayete itiraz etmez, rivayetin bu ayetin Medine döneminde indiğine açıkça delâlet ettiğini belirtir. Bu konu ile alakalı başka bir hadisi Ehl-i Sünnet kaynaklarından nakleder ve bunu doğru olarak kabul eder. Ona göre bu emir, yüce Allah tarafından tehdit içeriklidir. Aynı zamanda kendisine koruma da vaat edilir. (Tabâtabâî, 1997: VI. 61-62)

Tabâtabâî, mensup olduğu mezhebin görüşlerinin Sünnîlerce, özellikle Reşit Rıza tarafından eleştirildiği hususlarda kendi kaynaklarından deliller sunduktan sonra Sünnî kaynaklardan da hadisler nakleder, müfessirlerle tartışır, kendisine göre, onların tutarsızlıklarını dile getirir. Rivayetler kendi ideolojisine uygun değilse birçoğunu eleştirir, reddeder her birinin doğru olmadığına dair gerekçeler bulur, Sünnî bir âlimin görüşünü başka Sünnî kaynaklarda geçen rivayetlerle tenkit eder. Rivayetler akidelerine yakınsa, rivayet Hz. Aişe'den, Hz. Ömer'den de gelse nakletmekte tereddüt etmez.

2. 1. 11. 'Büyük Günah' Kavramı ile İlgili Sünnî Âlimleri, Râzî'yi, Gazzâlî'yi ve Abduh'u Tenkidi

Tabâtabâî, Nisa Suresi 4/31. ayetin tefsirinde büyük günah ile ilgili açıklamalar yapar, Ehl-i Sünnet âlimleriyle tartışmaya girer. "*Eğer size yasak edilen günahların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin kötülüklerinizi (küçük günahlarınızı) bağışlarız ve sizi şerefli ve güzel bir yere sokarız.*" Müfessire göre, bu ayet Allah'ın lutfunu vurgular. Bu ayet ince bir ilâhî ilgi ile mü'minlere, bazı günahlardan uzak durdukları takdirde, diğer bazı günahlarının affedileceğini, kötülüklerinin örtüleceğini duyurur. Allâme büyük günahın ne olduğu ile ilgili âlimlerin açıklamalarına yer verir bazısında isim zikretmez bazısında ise isim zikrederek katılmadığı hususları tenkit eder.

"Büyük günahlar, Allah'ın ahirette onlarla ilgili azaplarını ilan ettiği ve dünyada da haklarında had cezası belirlediği günahlardır." Müfessir, bu görüşe itiraz eder ve küçük bir günahı tekrar tekrar işlemenin

kendisinin de büyük günahlardan olduğunu belirtir. Kâfirleri dost edinmenin ve faizciliğin de Kur'ân'da yasaklanan en büyük günahlardan olduğunu ama onlara ilişkin bir had cezasının belirlenmemiş olduğunu ifade eder.

“Büyük günah, yüce Allah'ın Kur'ân'da cehennem ateşi ile cezalandıracağını ilan ettiği günahlardır.” Bu görüşü savunuların bazılarının Kur'ân'a sünneti de eklediklerini söyler ve bunun tersinin genel hüküm olduğuna ilişkin bir delil olmadığını belirterek itiraz eder. (Tabâtabâî, 1997: IV/333)

“Büyük günah, dini hafife alma, onu umursamama mesajı veren her günahdır.” görüşü İmamü'l-haremeyn Cüveynî (ö. 478/1085) tarafından ileri sürülmüş ve Fahr-i Razi tarafından da onaylanmıştır. Müfessir bu tutumun büyük günahlardan olduğunu belirtir.

“Büyük günah, sonradan eklenen arızî bir nitelik gerekçesi ile değil de kendi öz niteliği yüzünden yasaklanan kötülüktür.” Tabâtabâî, buna da şöyle itiraz eder: “Haddi aşmak ve Allah'ın emrini hafife almak gibi tutumlar her ne kadar arızî nitelikler olsa da yine de büyük günahlardandır ve bu sıfatlar bir günaha eklendiklerinde, onunla birleştiklerinde o günah helâk edici büyük günahlardan biri olmaktadır.”

“Büyük günahlar, Nisâ Suresi'nin başlangıcından otuzuncu ayetinin sonuna kadar değinilmiş olan günahlardır.” görüşüyle “Eğer size yasak edilen günahların büyüklerinden kaçınırsanız...” ayetinde ifade edilen büyük günahlarla, bu surenin daha önceki ayetlerinde açıklanan akrabalık ilişkilerini kesmek, yetim malı yemek, zina etmek gibi günahlar kastediliyorsa, bu görüşün ayetin mutlak ifadesi ile bağdaşmayacağını belirterek itiraz eder. (Tabâtabâî, 1997: IV. 333)

Müfessir, İbn Abbas tarafından savunulduğu ileri sürülen “Allah tarafından yasaklanan her kötülük büyük günahdır.” görüşünün Allah'a karşı çıkmamanın önemli bir günah olduğu gerçeğine dayandığını söyler ve bu görüşün bir kul olan insanın tutumu ile bütün varlıkların Rabbi olan Allah'ı karşılaştırmayı dayanak noktası olarak aldığını belirterek itiraz eder.

“Küçük günah, cezası sahibinin sevaplarından az olan günahdır. Büyük günah da cezası sahibinin sevaplarından çok olan günahdır.” Bu görüşün, Mutezile mezhebi tarafından savunulduğu söylene de bu görüşe ne bu ayetin, ne de başka bir ayetin delâlet ettiğini söyler. Küçüklük ve büyüklük iki itibarî sıfat olup, her günaha arızî olarak eklenebilirler. İnsanın Allah'ın emrini hafife alarak veya alaya alarak ya da umursamayarak işlediği her günah büyüktür. Aynı günah öfkeyle, korkuyla, şehvetle işlenirse, büyük günahlardan kaçınmak şartıyla affa uğrayarak küçük günah olur. (Tabâtabâî, 1997: IV/334) Allâme, bu görüşe itiraz etmez.

Bu görüşlerden biri de Gazzâlî'ye aittir: “Günahlar birbirleri ile karşılaştırıldıklarında, yapılan kötülüğün kendisine ve eylemin cürmüne göre küçük ve büyük diye ikiye ayrılırlar. Sonra bu günahlar, onlardan doğan sonuçların ve meydana gelen vebalin sevapları yok etme hususunda bıraktıkları etki bakımından da ikiye ayrılırlar. Eğer günahlar sevaplara galip gelerek onlardan fazla olursa, sevapların silinmesine, yok olmasına ve eğer az olursa, sevapların eksilmesine yol açarlar. Dolayısıyla bu durumda kendilerine denk miktardaki sevapların yok olması ile yok olurlar. (Tabâtabâî, 1997: IV. 335) Gazzâlî'ye göre, yaptığı ibadet ve itaat sayesinde nefsi için belli ölçüde nur ve temizlik hazırlamış olan insan bir miktar günah işlediği zaman, bu günahın karanlığı ile ibadetin nuru mutlaka birbiri ile çatışacaktır. Bu çatışmada günahın karanlığı ve kötülüğün vebali ibadetin nurunu yener, ona karşı üstün gelirse, ibadetin nurunu giderir, sevapları yok eder ve o günah büyük günah olur. Bu çatışmada

küçük günahların affedilir ve kötülükler örtülürse bu tür günahlar küçük günahlardır." (Gazzâlî, t.s. çev. Ahmet Serdaroğlu. IV/32-42)

Tabâtabâî, Râzî'nin bu görüşü, kendisine göre batıl olan Mutezile mezhebinin ilkelerine dayandığı gerekçesi ile reddettiğini, Abduh'un kendi tefsirinde Râzî'ye şiddetle karşı çıktığını söyler: "Eğer günahların kendilerinin küçük ve büyük diye ikiye ayrılması Kur'ân'da açık bir şekilde yer alsaydı İbn Abbas'ın bu ayrıma karşı çıkması mantığa sığar mıydı? Hayır sığmazdı. İbn Abbas'a, 'Büyük günahlar yedi tane midir?' diye sorulduğunda, 'Onlar yetmiş taneye daha yakındır.' karşılığını veriyor. Said b. Cubeyr ise bu cevabın, 'Onlar yedi yüz taneye daha yakındır.' şeklinde olduğunu nakletmiştir. Ama günahların küçük ve büyük diye ikiye ayrılmasına karşı çıkan görüş, Eş'arî mezhebine nispet edilmiştir." (Reşit Rıza, 2005: V/41; Tabâtabâî, 1997: IV. 336)

Râzî tefsirinde büyük-küçük günah kavramları hakkındaki meseleleri delilleriyle açıklamış, birçok görüşle birlikte Mûtezile'nin görüşüne yer vererek onu batıl kabul etmiş, delillerle tenkit etmiş, mezhep taassubuna değinmiştir. Gazzâlî'nin görüşünü de dile getirmiş, tenkit etmiştir. (Râzî, t.s. 5/75-76-77-78) Abduh, hem Gazzâlî hem de Râzî'nin Mutezile'ye muhalefet ettiklerini belirtir. Tabâtabâî, Mûtezile mezhebinin doğru görüşlerine karşı çıkmak için ayetler ve hadislerin te'vil edilmesini hoş karşılamaz. Mezhep taassubunun birçok zeki ilim adamının zekâlarının kendilerine ve ümmetlerine yarar sağlamadan alakoyduğunu, bu taassubun o ilim adamlarının eserlerinin gerçeği araştırmayı engelleyen tartışmalarla dolmasına sebep olarak müslümanlar için fitne kaynağı olmaya sebep olduğunu ifade eder. Râzî'nin Gazzâlî'den yaptığı nakilleri ve onun sözlerini taassup sonucu nasıl reddettiğinin görüleceğini söyler. Sözlerini "halbuki Râzî nerede, Gazzâlî nerede? Muaviye nerede, Ali nerede?" diye bitirir. (Reşit Rıza, 2005: V/41) Tabâtabâî, Abduh'un Râzî'yi eleştiren cümlelerine katıldığı için olsa gerek herhangi bir yorum yapmaz.

Tabâtabâî, Gazzâlî'nin görüşlerindeki tutarsızlıkları dile getirir. "Gazzâlî'nin sevapların ve cezaların birbirlerini götürmesi, galip gelen tarafın diğerini yok etmesi yolu ile günahların küçük ve büyük diye ikiye ayrıldığı yolundaki görüşü, sözlerinin başında yaptığı ve günahların kendi niteliklerine ve cürümlerine dayanılarak ikiye ayrılmalarını öngören görüşü ile her zaman uyuşmaz." (Tabâtabâî, 1997: IV. 337-341) Günahlar ile sevapların sonuçları arasında çatışma olduğu Kur'ân ve sünnet kaynaklı dinî deliller yolu ile genel olarak asla ispatlanmış değildir. Bu görüşe göre küçük günahların affedilmesinde, büyük günahlardan kaçınmanın rolünün hiçe sayılması gerekir.

Tabâtabâî tüm görüşleri ele aldıktan sonra kendi tanımını yapar. Büyük günahlar, kesin ve şiddetli bir dille yasaklanan günahlardır. Bu yasaklamadaki kesinlik ise ya ifadenin belirgin ve tekitli olmasından veya cehennem ateşi ile cezalandırılacağından bildirilmesinden anlaşılır. Ayrıca bu yasaklama, Kur'ân veya sünnet kaynaklı da olabilir. (Tabâtabâî, 1997: IV/342)

Abduh da, Tabâtabâî de Râzî'nin yöntemine benzer bir yöntemi kullanmışlardır. Öncelikle büyük günah tanımlamalarına ardından Gazzâlî'nin görüşüne değinmişlerdir. Müfessir, Ehl-i Sünnet âlimlerinin büyük-küçük günah kavramları hakkındaki görüşlerine yer vererek, Ehl-i Sünnet kanallarından gelen rivayetleri nakletmiş, katılmadığı hususları belirtmiş, eleştirmiş ve kendi tanımını yapmıştır. Gazzâlî ve Abduh'un görüşlerini doğru bulmadığını gerekçeleri ile izah etmiş, Ehl-i Sünnet kanallarından gelen rivayetlerde büyük günahların sayısı ile ilgili kesin bir bilginin olmadığını da rivayetleri naklederek dile getirmiştir. Tüm bunlardan hem Şîa hem de Sünnî kaynaklara vukufiyetini ve muhakeme gücünü müşahede etmekteyiz.

2. 1. 12. Savaş Esnasında Kaçmanın Büyük Günah Oluşu İle İlgili Hususlarda Süyûfî ve Reşit Rıza'yı Tenkit Etmesi

Tabâtabâî, Şîa kaynaklarından Hz. Ali ve İmam Rıza'dan (v. 818) düşmanla karşı karşıya gelirken geri dönüp kaçmanın (Kur'an-ı Kerim 8: 15-16) büyük günahlardan olduğuna ilişkin rivayetleri aktarır ve bu konuda Ehl-i Beyt İmamları'ndan ve Ehl-i Sünnet kanallarından aktarılan rivayetlerin oldukça fazla olduğunu belirtir. Buhârî ve Müslim'den içinde savaştan kaçmanın da bulunduğu yedi helak edici günahı nakleder. İbn Abbas'tan gelen bazı rivayetlerde de, savaşta düşmana arkasını dönüp kaçmak büyük günahlardan sayılır. (Buhârî, Vesâyâ 23, Hudûd 44, Muhârbîn 30; Müslim, İman 144; Ebû Dâvud, Cihad 96, Vesâyâ 10; Nesâî, Vesâyâ 12; Tirmizî, İsti'zân 33)

Ehl-i Sünnet kaynaklarında Ömer b. Hattab, Abdullah b. Ömer, İbn Abbas, Ebu Hüreyre (v. 678) ve Ebu Said el-Hudrî (v. 693) gibi şahıslardan ve *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da pek çok rivayette savaş meydanında düşmandan kaçmanın haram olduğuna ilişkin hükmün Bedir Savaşı'na özgü olduğu nakledilir. (Süyûfî, 2011: IV/36-37-38) Tabâtabâî'ye göre, ayetin Bedir günü indiği ve ayette Bedir gününün kastedildiği ileri sürülse de ayetlerin akışı, Bedir gününden sonra indiklerini göstermektedir. "O gün"den maksat, düşmanla karşı karşıya kalınan gündür, Bedir günü değildir. Ayetin Bedir günü indiği varsayılsa bile iniş sebebinin özel oluşu, ayetin işaret ettiği hususunun genelliğini ortadan kaldırmaz.

Tabâtabâî, Reşit Rıza'nın ayetteki şiddetli tehditle birlikte olan yasaklamanın ilk savaş olması dolayısıyla Bedir Savaşı'na özgü olması gerektiğini söylemesini eleştirir. (Reşit Rıza, 2005: IX/515) Tabâtabâî'ye göre, Bedir için geçerli hususlar Uhud, Hendek, Hayber ve Huneyn gibi savaşlar için de geçerlidir. Uhud ve Huneyn savaşlarında kimi Müslümanların düşmandan kaçmalarıyla ilgili olarak indiğini söylediği ayetlerden, Enfâl Suresi'nin ilgili ayetinin içerdiği tehdidin o savaşlarda kaçanları kapsamadığı anlamı çıkmaz. Ayet mutlak ifadeliyken ve anlamını kayıtlandıracak somut bir veri de bulunmazken Reşit Rıza'nın Uhud ve Huneyn savaşlarında düşmandan kaçmalarını büyük günah ve haram olarak nitelendirip sonra da, "bu, o gün savaştan kaçanların Allah'ın gazabına maruz kalmalarını ve en kötü barınak olan cehenneme mahkûm edilmelerini gerektirmez." demesini son derece ilginç bulur. Oysa büyük günahlar, Allah'ın onları işleyenleri ateşle azaplandıracağını vaat ettiği günahlardır. Müfessir, zayıflık anında kaçmaya ruhsat veren ayetin, düşmanın sayısının Müslümanların iki katından fazla olması durumuna mahsus olduğunu belirtir. Ona göre kişinin kendisini tehlikeye atmasını yasaklayan ayeti ise, şayet bu ayet, düşmanın iki kattan fazla olması durumunda kaçmaya ruhsat veren ayetten daha fazla bir anlam genişliğine sahip olarak algılanırsa, bu durumda Enfâl Suresi'nin ilgili ayeti geçersiz kılınmış, nesnel bir karşılıktan yoksun bırakılmış olur. Aynı şekilde, "ya da başka bir birliğe katılmak" ifadesi, İbn Ömer rivayetindeki gibi algılanırsa Reşit Rıza'nın söylediği gibi, ayetin geçersiz kılınması gerekir. (Reşit Rıza, 2005: IX/516-517; Tabâtabâî, 1997: IX/57-65) Anlaşıldığı üzere Tabâtabâî, bir çok sahih tarikle savaştan kaçmakla kastedilenin Bedir savaşı olduğunu benimseyen *ed-Dürrü'l-Mensûr* ve *el-Menâr* yazarlarını tenkit eder, hükmün tüm savaşlardan kaçmayı içerdiğini belirtir.

2. 1. 13. Hz. Peygamber'in Hac Emiri Olarak Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ali'yi Görevlendirdiği Rivayetler Konusunda İbn Kesîr ve Reşit Rıza'yı Tenkidi

Allah Rasûlü'nün hac emiri olarak önce Hz. Ebu Bekir'i ardından Hz. Ali'yi görevlendirdiği iddiası Şîa için Hz. Ali'nin imamlığına delildir. Müfessir bu konuda Şîa ve Ehl-i Sünnet kaynaklarından benzer birçok rivayeti nakleder, bazı konularda Ehl-i Sünnet kaynaklarını tenkit eder. *Kummî*, *Ayyaşi*, *ed-Dürrü'l-Mensûr* tefsirinde

geçtiğine göre, "Tevbe Suresi'nden bazı ayetler inince, Rasûlullah s.a.v. bunları Ebu Bekir'e verdi ve Mekke'ye gidip Mina'da Kurban Bayramı günü halka okumasını emretti. Ebu Bekir Mekke'ye hareket etmek üzere yola çıktıktan sonra Cebraîl indi ve Rasûlullah'a: "Ya Rasûlallah! Senin görevini ancak senden (ailenden) olan biri iletebilir." dedi. "Bunun üzerine Rasûlullah Ali'yi Ebu Bekir'in ardından gönderdi. İmam Ali, Revha denilen yerde Ebu Bekir'e yetiştii ve Tevbe Suresi'nin ilgili ayetlerini ondan aldı. Ebu Bekir Peygamberimizin yanına döndü ve 'Ya Rasûlallah! Yüce Allah benimle ilgili bir şey mi indirdi?' diye sordu. Rasûlullah dedi ki: *Hayır, fakat Allah benim mesajımı ancak benim veya benden olan birinin tebliğ edebileceğini vahyetti.*" (Süyûtî, 2011: IV/122; Tabâtabâî, 1997: IX/166-168)

Yukarıdaki rivayetin içerdiği anlamı pekiştiren başka rivayetlerin Taberî, Belazurî (v. 892), Tirmizî, Vakidî, Şa'bî (v. 722), Süddî, Sa'lebî, Vahidî (1076), Kurtubî (1273), Kuşeyrî (v. 1072), Sem'anî (v. 1166), Ahmed b. Hanbel, İbn Butta, Muhammed b. İshak (v. 925), Ebu Ya'la el-Mevsilî (v. 919), A'meş (v. 765) ve Simak b. Harb (v. 741) kendi kitaplarında, Urve b. Zübeyr (743), Ebu Hüreyre, Enes, Ebu Rafî, Zeyd b. Nefî, İbn Ömer ve İbn Abbas'tan da rivayet edildiğini belirtir. *ed-Dürü'l-Mensûr* adlı tefsirde Tirmizî, İbn Ebî Hatem, Hâkim, İbn Mürdeveyh ve Beyhakî, İbn Abbas'tan Ebu Bekir'i görevlendirdiği ve ona ayetleri ilân etmesini emrettiği ardından Ali'yi gönderdiği ifadeleri yerine bazı rivayetlerde, Kâbe'ye mü'minden başkası giremeyeceği, buradan da "hiçbir müşrik Beyt'i tavaf edemez." şeklindeki hükmü tebliğ etmesini emrettiği ifadeleri yer alır. (Süyûtî, 2011: IV/123, 124)

Tabâtabâî, Ehl-i Sünnet kaynaklarının birçoğunda, Peygamberimizin o sene Ebu Bekir'i hac emîri olarak atadığı, İmam Ali'nin de müşriklerle ilişkilerin kesildiğine ilişkin hükümleri içeren Tevbe Suresi'nin ilgili ayetlerini duyurmak üzere görevlendirildiğinin belirtildiğini, Şîa'nın ise Peygamberimizin İmam Ali'yi emîr olarak atadığına ilişkin rivayetleri esas aldığını ifade eder. *ed-Dürü'l-Mensûr*'da Ahmed, Nesaî, İbn Münzir, İbn Mürdeveyh Ebu Hüreyre'nin Peygamberimizin Ali'yi görevli olarak gönderdiğinde, kendisinin Ali'nin yanında olduğunu ve bildirdiği hususları dile getirir. (Süyûtî, 2011: IV/124, 125; Tabâtabâî, 1997: IX/168-172)

Reşit Rıza, bu konuda pek çok rivayetin olduğunu ve bu rivayetlerin Nebi'nin a.s. Hz. Ebu Bekir'i 9. senede hac emiri olarak görevlendirdiğini, hacca gelen müşriklere bu yıldan sonra hacdan men edildiklerini tebliğ emrettiğini belirtir. Daha sonra ardı sıra Ali'yi a.s. kesin ahitlerini tebliğ etmek ve işlerine bakmaları için dört ay süre vermek üzere gönderdiğini söyler. Nebi'nin a.s. Hz. Ebu Bekir'i emir olarak Hz. Ali'yi ise Tevbe Suresi'ndeki emirleri okumak üzere gönderdiği rivayeti nakleder. (Reşit Rıza, 2005: X/150-151)

Reşit Rıza, Tirmizî'den, o da İbn Abbas'tan rivayetin benzerini nakleder. Tevbe Suresi'ni Hz. Ali tebliğ eder. Sesi kısılınca Ebu Hüreyre kalkıp aynı sözleri tekrarlar. Aynı eserde Ahmed ve Nesaî ve Ebu Hüreyre'den benzer rivayet nakledilir. İmam Ali'nin Mekke'ye gönderilmesi ve Ebu Bekir'in hac emirliğinden azledilmesi ile ilgili bir rivayette, "*senin görevini ancak sen veya senden olan biri tebliğ edebilir.*" ifadesi olduğunu belirttiğini, yine Ebu Bekir bu görevden alınmasının sebebini sorduğunda Ebu Bekir'e "*benim görevimi ancak ben ve benden olan biri yerine getirebilir.*" diye buyurduğunu yineler ve mutlak bir ifadeyle karşı karşıya olunduğunu belirtir. (Reşit Rıza, 2005: X/152) Tabâtabâî'ye göre bu ifade, hem Tevbe Suresi'nin içerdiği müşriklerden uzak olmaya ilişkin hükümleri, hem de Peygamberimizin kendisinin dışında birinin görevi üstlenmesine ihtiyaç duyduğu diğer tüm ilâhî hükümleri yerine getirme görevini kapsar. Reşit Rıza'ya göre ise, ne rivayetlerin metinlerinden, ne de başka bir kaynaktan görevlendirmenin salt Tevbe Suresi'ni tebliğ etmekle sınırlı olduğuna ilişkin bir kanıt bulmak mümkündür. Eğer bu görevleri Ali'nin sesi kısıldığında Ebu Hüreyre yerine getirebiliyorduyorsa, neden Ebu Bekir

için bunları yerine getirmek caiz olmadı diye sorar ve bu konuda İbn Kesir'i tenkit eder. İbn Kesir gibi bazı müfessirlerin "*benim görevimi ancak ben veya benden olan biri yerine getirebilir.*" sözünün sadece Tevbe Suresi'nin tebliğiyle sınırlı olduğunu söylediklerini, bu görevlendirmenin, İmam Ali'nin insanlara duyurduğu diğer hükümleri kapsamadığını söylediklerini ifade eder. Bu görevlendirmenin Arap geleneklerinin gereği olduğunu, bir kimsenin yaptığı bir antlaşmanın geçersiz olduğunu ya bizzat o antlaşmayı imzalayan kimse ya da onun ailesinden biri karşı tarafa duyurabileceğini, Peygamberimiz'in de geleneğe uyarak tebliğ görevini ailesinden birine verdiğini ifade eder. Ebu Bekir görevinden ayrılmaz, hac emirliği görevini sürdürür. Ebu Bekir Mina'da halka bir konuşma yaptıktan sonra 'kalk ey Ali ve Rasûlullah'ın mesajını ilet' der. (Reşit Rıza, 2005: X/151)

Müfessire göre, "*senin görevini ancak sen veya senden olan biri yerine getirebilir.*" sözü bir başkası bu hususlarda senin yerini tutamaz, ilk defa insanlara duyurulması gereken bir direktifi senin adına, ancak senden olan biri yerine getirebilir anlamındadır. Sünnî müfessirleri bu vahyi, yapılan bir antlaşmayı, ancak antlaşmayı yapan tarafın kendisi veya ailesinden biri bozabilir." şeklinde bir yorum getirmeye iten etkenin ne olduğunu merak eder. Arap tarihinde ve ünlü savaşlarında bu gelenekten hiç söz edilmediğini onun izine rastlanılmadığını, yalnız İbn Kesir'in bundan söz ettiğini ve Tevbe Suresi'nin ayetlerini tefsir ederken bunu bazı âlimlere isnat ettiğini dile getirir. Ebu Hüreyre'nin duyuru yaptığına ilişkin haberlerle bu hususta nakledilen diğer rivayetler doğru değildir ve onlara bakarak bir yorum yapmak yersizdir. (Tabâtabâî, 1997: IX/172-175)

Reşit Rıza, Hz. Peygamber'in a.s. Ebu Bekir'i hac emiri olarak görevlendirdiği peşinden Ali'yi gönderdiği, tebliğ ettiği hususları, Arapların geleneklerinde antlaşmaların imzalanması ve bozulmasının ancak bu antlaşmayı yapan kişi veya onun birinci dereceden yakın bir akrabası tarafından yapılabileceğini, Ali'nin de bu işle özel olarak görevlendirildiğini, hac emirliği görevinin Ebu Bekir'de kaldığını belirtir. Reşit Rıza, bazı Şiîlerin her zaman yaptıkları gibi, Hz. Ali için bu meziyeti gereğinden fazla büyüttüklerini, hiçbir rivayetin doğrulamadığı ve hiçbir akli değerlendirmenin onaylamadığı şeyleri bu rivayete eklediklerini, Ali'nin Ebu Bekir'den üstün olduğunu, dolayısıyla halifelik görevine ondan daha lâyık olduğunu ileri sürdüklerini zikreder. Peygamber'in Ebu Bekir'i Tevbe Suresi'ni tebliğ etme görevinden azlettiğini ve bunu Cebrail'in vahiy yoluyla Peygamber'e, kendisinin görevini ancak kendisi veya kendisinden biri yerine getirebileceği şeklinde bildirdiğini, bu sözü, antlaşmaların bozulması ve benzeri konularla sınırlı tutmayıp dinin tamamıyla ilgili bir kanıt olarak gördüklerini, dini tebliğ etmenin bütün Müslümanlar için bir yükümlülük olduğunu bildiren sayısız rivayet olduğunu söyler. Şiîlerin bir kısmının Peygamberimizin Ebu Bekir'i hac emirliğinden azlettiğini, onun yerine Ali'yi görevlendirdiğini ileri sürdüklerini, bunun ise açık bir iftira olduğunu belirtir. Gerçekte ise Ali özel bir emri tebliğ etmekle görevlidir, haccı ikame etme hususundaki genel hac emirliğine tâbidir. Reşit Rıza'nın bu sözleri müfessri rahatsız eder. (Reşit Rıza, 2005: X/156-157-158-159)

Tabâtabâî, Reşit Rıza'nın Ebu Bekir'in hac emîri olduğunu kanıtlamaya çalıştığını, Peygamberimizin vefatından hemen önce Ebu Bekir'in Müslümanlara namaz kıldırması olmasının, onun diğer sahabelere üstün olduğunu gösterdiğini, "*senin görevini ancak sen veya senden olan biri yerine getirebilir*" cümlesini ilâhî bir hüküm olarak değil de cahiliye geleneği olarak görmesini eleştirir. Oysa Cebrail aracılığıyla Peygamberimiz'e s.a.v. iletilen vahiy açıktır. Peygamberimizin Ebu Bekir'i hac emîrliğinden azlettiğini, onun yerine Ali'yi görevlendirdiğini iftira olarak görmesini Şiîlere açık bir iftira olarak nitelendirir. (Reşit Rıza, 2005: X/156-157-158-159)

Tabâtabâî, bu konuyu nakleden ravilerin ciddiyetsizliklerine ve gevşekliklerine de dikkat çeker. Bir rivayette Hz. Ali görevlendirilince Ebu Bekir'in geri döndüğü belirtilir, diğer bazısında Ebu Bekir'in hac emri olarak gönderildiği, ardından Ali'nin Tevbe Suresi'nin ilgili ayetlerini tebliğ etmek üzere görevlendirdiği geçer. Diğer bazı rivayetlerde Ali'ye ayetleri tebliğ etme emrini Ebu Bekir'in verdiği, bazı sahabilerden ona yardım etmelerini emrettiği belirtilir. Rivayetlerden biri, İmam Ali'nin özel olarak Tevbe Suresi'nin ilgili ayetlerini tebliğ etmekle görevlendirildiğini söylerken, bir diğeri Ebu Bekir'in de bu görevin yerine getirilmesinde onunla birlikte olduğunu söyler; başka biri de hem Ebu Hüreyre'nin, hem de rivayetlerde isimleri geçmeyen başka adamların bu görevin yerine getirilmesinde ona yardımcı olduklarını ifade eder. Reşit Rıza da rivayetlerin birbirini tutmadığını ifade eder. (Reşit Rıza, 2005: X/296-297-298-301; Tabâtabâî, 1997: IX/176-181) İki müfessir de bu konuda mutabık olmakla birlikte birçok hususta farklı görüşleri savunmaktadır. Reşit Rıza'nın Şiîlerin Hz. Ali'nin meziyetlerini büyüttüklerini ve bazı rivayetlere bu konuda eklemeler yaptıklarını söylemesi, Hz. Ali'nin değil de Hz. Ebu Bekir'in hac emirliği konusunda ısrarcı olması, ayrı başlıklar altında Şîa'yı çokça tenkidi Tabâtabâî'nin ağır tenkidine uğramasına sebebiyet vermiştir.

2. 1. 14. Huneyn Savaşı Hakkında Reşit Rıza'yı Tenkidi

Müfessir, Reşit Rıza'nın Tevbe Suresi 24-25-26-27. ayetlerinin birbirinin devamı olarak görmesini ve "yeryüzü size öyle dar gelmişti ki kaçacağınız bir yer bulamamıştınız." ayeti hakkındaki yorumlarını doğru bulmaz. Reşit Rıza'nın bu ayeti tefsir ederken, birbirini tutmaz rivayetleri bağdaştırma çabasına girdiğini, ısrarla bir sonuca varmak istediğini, Müslümanların korkaklıktan dolayı kaçmadıklarını, bu şiddetli saldırı karşısında dehşete kapılarak büyük bir sarsıntı geçirip mevzilerinden dışarı fırladıklarını söylediğini belirtir. Ardından sahabelerin nitelikleriyle, faziletleriyle ilgili ayetleri hatırlatır. Tabâtabâî, bu durumu tenkit eder. Kur'an ayetlerinin işaret ettiği anlamları ortaya çıkarmayı amaçlayan tefsir çalışmaları ile bir kelamcının herhangi bir mezhebin görüşünü kanıtlama girişiminden ibaret olan kelam çalışmalarını birbirine karıştırdığını belirtir. Ona göre Tefsir ilmi böyle bir şeye asla müsaade etmez. Allah'ın her şeyin açıklaması olarak indirdiği bir kitaba herhangi bir ilmî görüş dayatılmaz. Savunulan görüş "sonra da arkanızı (düşmana) dönüp kaçmıştınız." ayeti ile çelişir. Kanıt olarak bir sonraki ayette geçen şu ifadeyi gösterir: "Sonra Allah, sekinetini Resulü ile mü'minler üzerine indirdi." Buna göre, üzerlerine sekinetin indirilmiş olması, paniğe kapılıp mevzilerini terk etmelerinden sonra gerçekleşmiştir. Bir kalp temiz olduğunda ve bir nefis arı olduğunda, yüce Allah oraya sekinet duygusunu indirir ve onu sağlamlaştırır. Oysa sözü edilen kimseler düşmanla karşılaşma anında kaçmak olarak nitelendireceğimiz büyük bir günahı işlemişlerdi. Yani kalpleri günahkârdı. Böyle bir kimseye de sekinet duygusunun inmesi söz konusu olmaz. (Tabâtabâî, 1997: IX/225-230) Görüldüğü üzere Reşit Rıza ayette ifade edildiği halde sahabeyi kaçmakla nitelendirmezken Tabâtabâî, bu durumu ayete muhalif bir tavır olarak görür ve Reşit Rıza'yı mezhebî görüşlerini Kur'an'a dayatmakla itham eder.

2. 1. 15. Sekinetin Ebu Bekir'e İndirildiğini Söyleyen Reşit Rıza'yı Tenkidi

Tabâtabâî, Tevbe Suresi'nde فَانزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ geçen 'sekinet'in Hz. Ebu Bekir'e değil de Peygamberimize indirildiğini söyler. Ona göre "Allah da sekinetini ona indirdi." (Kur'an-ı Kerim 9: 40) ifadesindeki zamirin Peygamberimize dönük olduğunun kanıtı; bundan önceki zamirlerle, sonraki zamirlerin ona dönük olmalarıdır. 'aleyhi'deki zamiri, kesin bir kanıt olmaksızın Allah Rasülü'nden başkasına döndürmenin bir mantığı yoktur. Sekinetin, huzur veren güvenlik duygusunun indirilmesi ve onu görünmeyen ordularla desteklemesi, bütün bunlar Peygamberimizin şahsına yönelik özel ilâhî yardımlardır. Ayetin akışı içinde "iz=hani"

ifadesinin üç kere tekrarlanmış olması da bunu kanıtlamaktadır. Daru'n-Nedve'de Peygamber'i öldürmeyi plânladılar. Peygamber mağarada arkadaşı Ebu Bekir'e, 'gördüğün bu olumsuz durum karşısında üzülme. Allah bizimle beraberdir. Yardım O'nun elindedir.' diyordu. Allah da ona yardım etti, onun üzerine sekinetini, sükûnet ve huzur veren güvenliğini indirdi.

Reşit Rıza'nın 'Peygamberimiz zaten sürekli Rabbinden gelen sekinet üzere idi. Özel koşullarda inen güven duygusu Peygamber'e değil, arkadaşına yöneliktir.' ifadesini doğru bulmaz. (Reşit Rıza, 2005: X/378-379) Huneyn kıssasında '*sekinetini Resulü ile mü'minler üzerine indirdi*' ifadesinin bunu çürüttüğünü söyler. Sekinetin indirilmesi, Ebu Bekir ile ilintili ise, bu durumda 'görünmeyen orduyla desteklenme'nin de Hz. Peygamber'le ilintili olmaması gerekir. Aynı müfessir, "eyyedehu =onu destekledi" zamirinin de "sahibihi=arkadaşı"na dönük olduğunu söyler ki bu hem güven duygusunun indirilmesinin, hem de görünmeyen ordularla desteklenmenin Peygamberimize yönelik değil de, Ebu Bekir'e yönelik olmasıdır. Ona göre mü'minlerin görmedikleri orduların Ebu Bekir'i desteklemek için indiklerini söylemenin hiçbir sakıncası yoktur. Bu tür gaybî gelişmelerin bütün olarak mü'minleri (Huneyn Savaşı'nda) ve özelde Ebu Bekir'i (mağarada) desteklemeleri, gerçekte Hz. Peygamber'i desteklemeleri anlamına gelir. (Tabâtabâî, 1997: IX/289-293) Tabâtabâî, sekinetin kime indirildiği konusunda da Reşit Rıza ile farklı görüştedir, sekinetin Hz. Ebu Bekir'e indirilmiş olduğunu kabul etmez, Peygamberimize indirildiğini kanıtlamaya çalışır.

2. 2. Sünnî Âlimlerin Görüşünü Onaylaması

2. 2. 1. Münafıkların Namaza Üşenerek Kalktıklarına Dair Müslim, Ebu Davut, Beyhakî, Buhârî, Müslim, İbn Cerir Rivayetlerini Onaylaması

Müfessir, "*Onlar namaza kalktıkları zaman üşenerek kalkarlar...*" (Kur'an-ı Kerim 4:142) ayeti hakkında *ed-Dürri'l-Mensûr*'da, Müslim, Ebu Dâvut ve Beyhakî Enes'ten şöyle rivayet edildiğini nakleder: Rasûlullah s.a.v. buyurdu ki: "*İşte bu, münafıkların namazıdır. Münafık yerinde oturur ve güneşi gözetler. Güneş şeytanın boynuzları arasına gelince, yerinden kalkar ve dört kere yeri gagalar gibi başını yere değdirir. O sırada da Allah'ı çok az zikreder.*" (Süyûtî, 2011: II/721) Müfessir, bu hadiste, Allah'ı az zikretmenin ifade ettiği diğer bir anlama işaret edildiğini, namaz kılan bu gibi kişilerin zikrin sadece namazda Allah'a yönelmekten ibaret olduğunu sandıklarını, huzuru kalbin gönül rahatlığı, tam sükûnet ve güvenceyle namaz kılarak Allah'ı anmakla mümkün olduğunu belirtir.

Tabâtabâî, hadiste geçen, güneşin şeytanın boynuzları arasına gelmesi ifadesi ile batı ufkuna doğru batmaya yüz tutuşu kastedildiğini, bu ifadede gece ve gündüz, Âdemoğlunu dürtükleyen ya da gece gündüzde kendini ona gösteren şeytanın iki boynuzuymuş gibi tasvir edildiğini belirterek bu rivayeti kabul eder. (Süyûtî, 2011: II/721; Tabâtabâî, 1997: V/123)

Aynı eserde, Abd b. Hamid, Buhârî kendi Tarihinde, Müslim, İbn Cerir ve İbn-i Münzir (v. 930), Ömer'den şöyle rivayet ederler: Rasûlullah s.a.v. buyurdu ki: "Münafık iki sürü arasında şaşırıp kalan (tek gözü kör) bir koyuna benzer. Bazen ona, bazen buna uyar; hangisini izleyeceğini bilmez." (Taberî, t.s. II/590) Tabâtabâî, bu manadaki rivayetlerin bol olduğunu, bu rivayetlerin benzerinin çeşitli tariklarla Ehl-i Sünnet *Cami*'lerinde rivayet edildiğini, Şîa'nın ve Ehl-i Beyt imamlarının da Rasûlullah'dan rivayet ettiğini söyler. (Tabâtabâî, 1997: V/123) Müfessir, Ehl-i Sünnet kaynaklarındaki münafıklarla ilgili rivayetleri kabul eder, herhangi bir itirazda bulunmaz.

2. 2. 2. ‘Allah’ın İndirdiği ile Hükmetmeyenler’ Konusunda *ed-Dürri’l-Mensûr* Tefsirini Onaylaması

Maide Suresi 5/44-47. ayetleri ile alakalı olarak *ed-Dürri’l-Mensûr Tefsiri*’nde, Said b. Mansur (v. 842), Ebu Şeyh (v. 979) ve İbn-i Mürdeveyh İbn Abbas'tan ‘*Kim Allah’ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar kâfirlerdir... zalimlerdir... fasıklardır.*’ ayetlerinin özellikle Yahudiler hakkında indiğini rivayet eder. Tabâtabâî, bu konu ile ilgili kıssayı aktaran uzun rivayetleri nakleder. Rivayetin içeriğini ayetlerin siyakına daha uygun bulunduğu için bu rivayeti metin olarak daha doğru bulur. (Süyûtî, 2011: III/86-87-88-89; Tabâtabâî, 1997: V/368-369) Tefsirinin başka bir yerinde de, bu rivayette geçen üç ayetin mutlak olduğunu, onları belli bir topluluğa özgü kılmayı gerektiren bir kanıtın olmadığını, üçüncü ayetin de Hıristiyanlarla ilgili olduğunu ayrıca İbn Abbas'tan bununla çelişen rivayetlerin de aktarıldığını belirtir.

2. 2. 3. ‘Allah’ın Size Helal Kıldığını Haram Kılmayın’ Ayeti ile İlgili Hadislere Yer Veren *Buhârî, Müslim, Taberî, Fethu’l-Kadîr, Tirmizî* ve *ed-Dürri’l-Mensûr*’u Onaylaması

Maide 5/87. ayetinde “Allah’ın size helal kıldığını kendinize haram kılmayın.” ayetinden bahsederken ayetin sebab-i nüzûlünü nakleder. *el-İhticac* ve *Mecmeu’l-Beyan*’da geçen rivayetlere göre Ali, kendisine geceleri uyumayı bırakmaya, Bilal sürekli oruç tutmaya, Osman b. Maz’un da cinsel ilişkide bulunmamaya yemin eder. Bu kişilerin Ebu Bekir, Abdullah b. Mesud, Ebu Zer, Abdullah b. Ömer olduğu da rivayet edilir. Rasûlullah bunu öğrenince “*bazılarına ne oluyor ki kendilerine yemeyi, içmeyi, güzel koku sürünmeyi, kadına yaklaşmayı uyumayı haram ediyor. Ben geceleri hem uyurum hem de ibadet ederim, gündüzleri hem oruç tutar hem de yerim, et de yağ da yerim. Kadınlara da yaklaşırım. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir*” diye buyurur. Kummî’de geçen rivayete göre de bu ayetin Hz. Ali, Bilal ve Osman b. Maz’un hakkında indiği söylenir. Osman’ın hanımı Aişe’ye gider, O’ndan şikâyetçi olur. Aişe durumu Rasûlullah’a bildirince bu ayet nazil olur. *İhticac*’daki başka bir rivayette de bu ayetin Muaviye ve arkadaşları hakkında indiği söylenir. *Mecme*’de geçen rivayete göre de bu kişilerin, Ali, Abdullah b. Mes’ud, Ebu Zer, Ebu Huzeyfe’nin azadlısı Salim, Abdullah b. Ömer, Mikdad, Süleyman el-Farisi, Müakkal oldukları, on sahabinin Rasûlullah’ı dinledikten sonra birçok helal kılınan şeyi yapmama konusunda Osman’ın evinde görüş birliğine vardıkları nakledilir. Müfessir, bu rivayetlerde ismi geçen sahabelerin hepsinin birbirinden farklı olduğu gibi, Rasûlullah’ın konuşmalarının içeriğinin de farklı olduğunu vurgular. Buhârî’de geçen rivayette ise hanımların Hz. Aişe’ye benim kocam et yemez, benimki sürekli gece namazı kılar vb. demeleri üzerine Allah Rasûlü bu fillerin sürekli yapılmasını engeller. Tabâtabâî, rivayetlerin ortak noktasının sürekli oruç tutmaları vb. olduğunu, içerikleri farklı olsa da, zayıf, mürsel, muteber olsalar da tümü dikkatle incelendiğinde sahabilerden bir grubun dünyadan elini ayağını çekmeye yönelik bu çeşit amelleri yapmaya karar verdiklerine, o kişiler arasında Ali ve Osman’ın olduğuna inanmak gerekir der. (Tabâtabâî, 1997: VI/111-115) Ardından Sünnî kaynaklardaki rivayetleri nakletmeye devam eder. Buhârî ve Müslim de benzer şekillerde Hz. Aişe’den İbn Abbas’tan gelen hadisleri zikreder. *Tefsir-i Taberî, ed-Dürri’l-Mensûr, Fethu’l-Kadîr, Tirmizî*’ye de başvurur, Şîa ve Ehl-i Sünnet rivayetlerini harmanlar. Hadisleri herhangi bir tenkide tabi tutmaz ve onaylar. Hadis alanındaki yetkinliğini de ortaya koyar. (Süyûtî, 2011: III/139-140-141; Şevkânî, 2010: II/70; Taberî, VIII/608-609)

2. 2. 4. Râzî’nin ‘Meşâkile’ Konusundaki Açıklamalarını Onaylaması

Allâme, Râzî’nin Tefsiri’nden “*De ki: "Herkes kendi yapısına uygun işler görür. Rabbiniz, en doğru yolda olanı daha iyi bilir."* (Kur’an-ı Kerim 17: 84) ayeti hakkında

nakilde bulunur, bu konudaki görüşüne katılır ve tartışma konusu açmaz. Tabâtabâî, 'meşâkile, şakileyi açıklar, konu ile ilgili A'râf, 7/58; Fâtır, 35/22; Nûr, 24/26 arasında bağlantı kurar ve İmam Râzî'nin tefsirinde özetlediği hususa değinir. "Ayet, konuşan insan nefislerinin varoluş mahiyeti itibariyle çeşitli olduğuna delalet eder. Allah Teâlâ önceki ayetlerde Kur'an'ın bazı nefislere göre şifa ve rahmet ifade ettiğini, diğer bazılarına göre ise hüsrân ve alçaklık ifade ettiğini açıklar. Ayetin manası, bu temiz nefislere uygun olan onda Kur'an'ın zekâ ve kemal izlerinin ortaya çıkmasıdır. Bu kararmış nefislerde ise alçaklığın ve sapıklığın izlerinin ortaya çıkmasıdır. Tıpkı Güneşin tuzu ortaya çıkarması, yağı yumuşatması, ihmalkârın elbisesini ağartması, onun yüzünü karartması gibi. Bu tamamlanır, ruhlar ve nefisler mahiyetlerine göre çeşitli olursa bazısında Kur'an'ın nur üstüne nuru ortaya çıkararak iyice parlar, bazısı da sapıklık üzerine sapıklık, ceza üzerine ceza ortaya çıkararak kirli kapkaranlıktır." (Râzî, 1981: 21/35-36; Tabâtabâî, 1997: XIII/189-190) Burada Râzî'nin görüşlerine katılır ve herhangi bir itirazda bulunmaz.

2. 2. 5. Seferde Namazın Kısaltılması ve Korku Namazı İle İlgili Birçok Sünnî Kaynakta Geçen Rivayetleri Onaylaması

Allâme, seferde namazın kısaltılması ve korku namazı (Kur'an-ı Kerim 4: 101-104) ile ilgili rivayetleri, ayetin nüzûl sebebini, namazın kılınış şeklini önce kendi kaynaklarından daha sonra da Ehl-i Sünnet kaynaklarından aktarır. Herhangi bir eleştiri yapmaz. *ed-Dürri'l-Mensûr* Tefsiri'nde, İbn Ebi Şeybe, Abd b. Hâmid, Ahmed b. Hanbel, Müslim, Ebu Dâvud, Tirmizî, Nesâî, İbn Mace, İbn Carud, İbn Huzeyme, Tahâvî, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Ebi Hâtem, en-Nühâs, İbn Hibban, Ya'la b. Ümeyye'den şöyle rivayet edilir: Ömer b. Hattab'a sordum: "*Kâfirlerin size bir kötülük yapmalarından korkarsanız, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur.*" buyuruluyor. Şimdi ise insanlar güvene kavuşmuşlardır." Ömer bana dedi ki: "Senin hayret ettiğin şeye ben de hayret etmiş ve bunu Rasûlullah'a s.a.v. sormuştum. Buyurmuştu ki: Bu Allah'ın size verdiği bir sadakadır. O'nun sadakasını kabul edin." (Tabâtabâî, 1997: V/68)

Aynı eserde, İbn Ebi Şeybe, Tirmizî ve Nesâî İbn Abbas'tan şu hadisi rivayet ederler: "Rasûlullah s.a.v. ile beraber Mekke ile Medine arasında hiçbir şeyden korkmadığımız güvenlikte olduğumuz halde dört rekâtlı namazı iki rekât kıldık." Aynı eserde, İbn Ebi Şeybe, Ahmed, Buhârî, Müslim, Ebu Dâvud, Tirmizî, Nesâî, Herise b. Veheb el-Huzâî'den şöyle rivayet ederler: "Rasûlullah ile birlikte çok sayıda insan varken ve kendimizi tamamen güvende hissederken öğlen ve ikinci namazlarını ikişer rekât kıldık." (Tabâtabâî, 1997: V/68) Tabâtabâî, bu konu ile ilgili hadisleri Sünnî pek çok kaynaktan nakletmiş herhangi bir şekilde tenkit etmemiştir. Kendi görüşünü, Sünnî kaynaklarla da güçlendirmiştir.

2. 2. 6. Humusun Kimlere Verileceğine Dair

Müfessire göre humusun (Kur'an-ı Kerim 8:41) Allah'a, Peygamberi'ne onun Ehl-i Beyti'nden gelen İmam'a, akrabalarının yetimlerine, yoksullarına ve yolda kalmış olanlarına verilmesi gerektiğine ve diğer insanlara bundan pay ayrılmayacağına ilişkin Ehl-i Beyt İmamları'ndan gelen hadisler mütevatir düzeyindedir. "Allah'ın kendilerine humusu tahsis ettiği kimseler, 'yakın aşiretini uyar.' (Kur'an-ı Kerim 26: 214) ayetinin kapsamına girenlerdir. Bunlar da, Abdumenafoğulları'nın erkekleri ve kadınlarıdır. Kureyş'in diğer oymaklarından ve diğer Arap boylarından kimse bu kapsama girmez. İbn Abbas'ın, "Bu pay, Peygamber'in akrabaları içindir. Peygamber bunu onlar arasında paylaştırmıştı." şeklindeki sözünü İbn Abbas'ın "zi'l-kurba" deyimini, Hz. Peygamber'in akrabaları şeklinde yorumladığını Ehl-i Beyt İmamları'nın bu deyimini, "Ehl-i Beyt'ten olan İmam" şeklinde yorumladıklarını söyler.

Müfessir, Ehl-i Sünnet kaynaklarında humusla ilgili birçok rivayet olduğunu belirtir. Kaynakların ismini belirtmez. Bu rivayetlerin tümünde üzerinde birleşilen hususlar Peygamberimizin humustan akrabalarına pay ayırdığı, humus ayetindeki "zi'l-kurba"dan kastedilenin onlar olduğu ve Peygamberimizin yaşadığı sürece humusu Muttaliboğulları arasında dağıttığıdır. Ehl-i Beyt İmamları'ndan gelen rivayetlerin tersine, humusun yalnızca savaş ganimetlerine özgü oluşu ve sözlük anlamı itibarıyla ganimet denilen her şeyi kapsamayıdır. Yüce Allah'ın humus hükmünü koymakla Peygamber'in Ehl-i Beyti'ne ve ailesine değer vermek, onları onurlandırmak, onları insanların mallarının kirlerini almaktan yükseltmek istediğini belirtir. (Taberî, t.s. XI/198-199; Tabâtabâî, 1997: IX/105-108) Tabâtabâî, imamların görüşünü kabul eder buna ek olarak humusun Ehl-i Beyt'i onurlandırdığını ifade eder.

Sonuç

Tabâtabâî'nin kullandığı kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla müfessir pek çok kaynaktan istifade etmiştir. Ancak tefsirinde Şîi kaynakların kullanımına daha çok ağırlık vermiş, temel düşünce sistemini bu kaynaklardaki görüşler üzerine oturmuş, mezhebinin izdüşümlerini tefsirine yansıtmıştır. Genelde Şîi müfessirlerin ve imamların fikirlerini desteklediği, onların etkisinde kaldığı görülür. İmâmet, velâyet konularında mezhep imamlarının görüşlerinin ve mezhebin genel doktrininin dışında fikirler ortaya koymaz.

Allâme, tefsirinde Sünnî kaynakları sıklıkla kullanmakta, onlardan nakiller yapmakta, Sünnî müfessirlerin görüşlerine yer vermekte, genellikle müfessirlerle tartışmakta, akidesinin, görüşünün doğruluğunu ispatlamaya çalışmakta, onların tutarsızlıklarını dile getirmektedir. Sünnî kaynaklardaki rivayetler kendi ideolojisine uygun değilse bir kısmının doğru olmadığına dair gerekçeler bulmakta, birçoğunu eleştirmekte ve reddetmektedir. Müfessirin kullandığı Sünnî kaynaklar, tefsir ve hadis kaynakları çalışmamızda zikredilmiştir. Şîa ile Ehl-i Sünnet arasındaki tartışmalı konularda Sünnî kaynakların kullanımını artırdığı, mezhebinin temel inanç esaslarını kesin inançlılıkla katı bir şekilde savunduğu görülmektedir. Diğer konularda ise kendisini veya mezhebini desteklemek üzere Sünnî müfessirlerin görüşlerine yer vermiştir. Sünnî temel kaynakları özellikle *ed-Dürri'l-Mensûr*, *Buharî*, *Müslim*, *Tirmizî*, *Nesâî* vb. çokça kullandığı, tartışmalı konularda bu kaynaklardan gelen senedi zayıf, tartışmalı rivayetlerden destek aldığı görülür. Bu yönüyle yani hem Şîi hem de Sünnî kaynakları kullanmaya verdiği önemle Tabâtabâî klasik Şîi müfessirlerinden, *el-Mizân* da diğer tefsirlerinden farklıdır. Geniş kaynak yelpazesi, *el-Mizân*'a değer katmakta, müfessirin ilmi kişiliğini, her iki mezhebe ve kaynaklarına vukufiyetini ortaya koymaktadır.

el-Mizân, mukayeseli bir tefsirdir. Tabâtabâî, Şîi görüşleri ile Sünnî görüşleri mukayese eder, Sünnî âlimleri ve onların şahsında Sünniliği de tenkit eder. Başlıklar halinde ele aldığımız konular ve örnekleri Tabâtabâî'nin Sünnî alimlerin görüşlerini ele alış biçimini ayrıntılı bir şekilde göz önüne sermektedir. Müfessir, *Taberî*'nin kurban edilmek istenen çocuğun İshak'tır görüşünü kabul etmez bu çocuğun İsmail olduğunu delillendirir. *Fethu'l-Kadir*, *Taberî*, *Buharî* ve *Müslim*'in naklettiği Hz. İbrahim'in üç konu hakkında yalan söylediği ile ilgili rivayetleri hoş karşılamaz. Ayakların meshi konusunda Reşit Rıza'nın yanı sıra Ehl-i Sünnet'i de eleştirir, *ulu'l-emrin* imamlar olduğunu savunur, Abduh ve Râzî'nin bu konudaki görüşlerini beğenmeyerek tenkit eder. "*Rabbinden sana indirileni tebliğ et!*" ayetindeki mübhem hususla Hz. Ali'nin imametinin kastedildiğini ileri sürer. Bu ayetin tefsirinde imamet konusundaki hassasiyetini, mezhebî akidesine bağlılığını açıkça ortaya koyar. Tabâtabâî, savaştan kaçmayı Bedir savaşı ile sınırlandıran Süyûtî ve Reşit Rıza'yı eleştirir, onu mezhebî görüşlerini Kur'an'a dayatmakla itham eder. Sekinetin kime indirildiği konusunda da Reşit Rıza ile

farklı görüştedir. Hz. Peygamber'in hac emiri olarak Hz. Ali'nin değil de Hz. Ebu Bekir'in görevlendirildiğini söyleyen İbn Kesîr ve Reşit Rıza'yı tenkit eder.

Tabâtabâî'nin Ehl-i Sünnet âlimleri ile tartışmadığı hatta onları onayladığı hususlar da vardır. Humusun Ehl-i Beyt'e verileceği konusunda Ehl-i Sünnet âlimleriyle mutabıktır. *Buhârî ve Müslim, Tefsir-i Taberi, ed-Dürri'l-Mensûr, Fethu'l-Kadir, Tirmizî*'de uyku, yeme-içme, evlenmeyi kendine yasaklayan sahabilerle ilgili rivayetleri nakleder, hadislerdeki tutarsızlıkları görür, belli bir sonuca ulaşır. Birçok Sünnî kaynaktan geçen Hz. Ömer'in korku namazı ile ilgili görüşünü de onaylar. Tabâtabâî, akidesi ile ilgili olmayan konularda rivayetler Hz. Aişe ve Hz. Ömer'den de gelse bu rivayetleri zikredebilmektedir.

Tabâtabâî, Sünnî âlimleri, müfessirleri genellikle ölçülü bir şekilde tenkit eder, kendi mezhebî görüşlerini savunur. Abduh ve talebesi Reşit Rıza'dan etkilenmiş, bazı konularda onlarla benzer düşünceleri savunmuştur. Ancak Ehl-i Sünnet ile Şîa arasındaki tartışmalı konularda Abduh ve Reşit Rıza'yı sıkça tenkit eder, bazen de tenkidin ölçüsünü arttırır. Necranlı Hristiyanlarla lanetleşme hususunda Şîi yorumları kabul etmeyen iki müfessiri normalde kullandığı üslubun dışında, çok ağır bir şekilde tenkit eder, Hz. Ali'nin üstünlüğünü, velâyetini kanıtlamaya çalışır. Meseleyi sünneti inkârla ithama kadar götürür.

Kaynakça | References

Ahmed b. H. (1992). *Müsned*.

Buhârî, E. A. M. b. İ. (1995). *el-Câmiu's-sahîh*. Beyrut: Dâru'l-erkâm.

Ebû Dâvud, (t. y.). *es-Sünen*.

Erkoç, Hatice (2020). *Tabâtabâî'nin Kur'an'ı tefsir yöntemi*. (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Erkoç, H. (2020), Tabâtabâî'nin Kur'an anlayışı. *Turkish research journal of academic social science*, 3(2) 1-12.

Erkoç, H. (2021). Şîi müfessir Tabâtabâî'nin mübhemâtü'l-Kur'an yaklaşımı. *Akif* 51/2, 157-183. doi: <http://dx.doi.org/10.51121/akif.2021.7s>

Evsî, A. (1985). *et-Tabâtabâî ve menhecühü fi tefsirihî el-Mizân*. Tahran: Müâveniyyetü'r-riâseti li'l-alâkâti'd-düveliyeti fi münezzameti'l-e'lami'l-İslâmiyyi.

Gazzâlî, E. H. (t.y.). *İhyâ-u ulûmi'd-dîn*, çev. Ahmet Serdaroğlu. İstanbul: Bedir yayınevi.

Habibov, Aslan (2007). *İlk dönem Şîi tefsir anlayışı*. (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Müslim, E.-H. M. b. el-Haccâc. (1999). *el-Câmiu's-sahîh*. Beyrut: Dâru'l-erkâm.

Nesâî, E. A. A. b. Ş. (1396). *Sünen-i nesâî*.

Razî, F. (t.y.). *Tefsîru'l-kebîr*.

Râzî, F. (1981). *Tefsîru'l-kebîr*. Beyrut: Dâru'l-fiker.

- Reşit Rıza, (2005). *Tefsîru 'l-menâr*. Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye.
- Süyûtî, C. (2011). *ed-Dürru'l-Mensûr fî tefsîri 'l-me'sûr*. Beyrut: Dâru'l-fiker.
- Şevkânî, M. A. (1992). *Fethu'l-kadîr*. Kahire: Dâru'l-kütübü'l-misrîyye.
- Şevkânî, M. A. (2010). *Fethu'l-kadîr*. Dimeşk: Dâru'n-nevadir.
- Tabâtabâî, M. H. (1997). *el-Mizân fî tefsîri 'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetü'l-e'lemîyyi li'l-metbûât.
- Taberî, E. C. (1119). *Târihu't-taberî*. Kahire.
- Taberî, E. C. (t. y.). *Tefsîru't-taberî*. Kahire: Dâr-u hicr.
- Tabersî, H. (2006). *Mecmeu'l-beyân fî tefsîri 'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-mürtezâ.
- Tayeh, İ. M. (2017). Muhammedhuseyintabâtabâî... edvâü ale's-sîrati'z-zâtiyye ve'l-
 ilmiyye;e:///C:/Users/bil/Desktop/الطباطبائي20%...20%أضواء20%على
 20%والعلمية20%السيرة20%الذاتية
- Tirmizî, E. İ. M. b. İ. (2008). *es-Sünen*. Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye.
- Zemahşerî, E. K. C. (2003). *Tefsîrü'l-keşşâf an hakaiki't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fî vücuhî't-te'vil*.

Structured Abstract

Allama Seyyed Mohammad Hossein Tabatabai is an interpreter who was raised in the Iranian scientific and cultural basin and belongs to the Shi'a/Imamiyya/Isna Ashariyya sect. Besides religious sciences, Tabatabai also received education in mathematics, astronomy, science, philosophy, Persian, surface-space geometry and inferential algebra. He has used the methodological approaches and concepts of many of these sciences in his interpretation. In addition to being a commentator, Tabatabai is a Muslim philosopher belonging to the 'School of Transcendental Wisdom'. In his tafsir, Tabatabai shows his upbringing in the field of traditional and modern sciences, combines fourteen centuries of Shi'i and Sunni tradition, Islamic sciences and modern sciences Decently.

He reveals the verses of the Qur'an and the People of the House of Imams from the Messenger of Allah s.a.v. after interpreting the hadiths he narrates, he opens separate bets and interprets in the light of scientific, sociological, philosophical, historical and moral data. Tabatabai did not limit himself only to Shi'a sources, but also used many Sunni basic sources. He focused on the use of Shi'a sources in his tafsir, based his basic thought system on Shi'a beliefs and opinions in these sources, and reflected the projections of his sect in his tafsir. It is generally seen that he supports the ideas of Shi'a commentators and imams and remains influenced by them. It is observed that he frequently uses Sunni sources in his commentary, criticizes Sunni scholars, criticizes the narrations in the sources if they are not in accordance with his ideology, rejects them, puts forward reasons that some of the narrations are not true, and rigidly defends the basic principles of faith of his sect with firm faith. It is observed that he increases the use of Sunni sources on controversial issues between Shi'a and Ahl as-Sunnah, makes references from them, often argues with commentators, Decries inconsistencies, tries to prove the correctness of his creed. The main Sunni sources are especially ad-Durru'l-Mensur, Bukhari, Muslim, Tirmidhi, Nasai, etc. it is seen that he uses a lot, receives support from weak, controversial narrations coming from these sources on controversial issues.

A wide range of sources adds value to al-Mizan, reveals the scientific personality of the interpreter, his influence on both sects and their sources. Except for the Akaid topics, it is modern, rational, scientific, original, etc. it is known that he put forward ideas, developed philosophy with his interpretations, and his contributions to Islamic and modern sciences are taken into account.

In al-Mizan, Tabatabai compares Shiite views with Sunni views, and also criticizes Sunni scholars and Sunnism in their person. Tabatabai usually criticizes Sunni scholars and commentators in a measured manner, defends the view of the sect. However, if Abduh, whose controversial opinion he does not accept, or Resit Reza, defends, the form of discussion and criticism changes, the dose increases. In the examples we have discussed, they thoroughly examine the controversial issues between the Ahl as-Sunnah and Shi'a, Shiites are Deciphered by the Prophet Muhammad. We see that the owners of al-Manar were often criticized by Tabatabai for saying that they enlarged Ali's virtues, made additions to some narrations about this, criticized the Shi'a more than previous Sunni scholars, and because they were contemporaries.

Tabatabai was influenced by the 'school of Islamic exegesis', Abduh and his student Reşit Rıza. He brought the sending of the Qur'an for the guidance of man to the forefront of social issues, saw the solution of the problems experienced by the Islamic world in the reinterpretation of the Qur'an and the Sunnah in accordance with the current situation and the essence of religion, and also led this trend in the Shiite world. Despite all this, al-Manar did not hold back from criticizing these two names, whom he called the owner, criticized Shi'a thought and

were contemporaries. The interpreter goes on the path of refuting the opinion of the Sunni authors of al-Manar with the narrations conveyed by other Sunni commentators.

He criticizes Ahl as-Sunnah as well as Reşit Rıza regarding the meshi of the feet, sees their views as a distorted, inconsistent claim, perceives the verse as an adaptation to fiqh views. He argued that the Ulul-emir were imams and criticized the views of Abduh and Razi by not liking them. According to him, mut'a marriage is an ease recognized by the religion, it cannot be rejected, it has not been nullified by verses and hadiths, he rejects Sunni views that argue that it is not. Tabatabai also has a different opinion with the owner of al-Manar about who the sequinah was sent down to, the Prophet of the sequinah. He does not accept that it was sent down to Abu Bakr, he tries to prove that it was sent down to our Prophet.

There are also issues that Tabatabai does not discuss with Ahl as-Sunnah scholars, or even approves of them. He agrees with the scholars of Ahl as-Sunnah that Hummus will be given to Ahl as-Bayt. ed-Durru'l-Mensur, Muslim, Abu David and Bayhaqi, Bukhari do not object to and approve of the narrations about the hypocrites getting up lazily for prayer in Muslim.